

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Центр післядипломної освіти, дистанційного та заочного навчання
Кафедра практичної психології

**ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ЯК ПРОФЕСІЙНА РИСА
МАЙБУТЬНОГО ПСИХОЛОГА**

кваліфікаційна робота
здобувачки вищої освіти
освітнього ступеня «бакалавр»
4 курсу заочної форми навчання
за спеціальністю 053 «Психологія»
Яни ПУЗИРЕВСЬКОЇ

Науковий керівник:
доцент кафедри теоретичної психології,
кандидат психологічних наук, доцент
Ольга БОРИСЮК

Рецензент:
Старший викладач кафедри
практичної психології
Наталія КАЛЬКА

Кваліфікаційна робота допущена до захисту
« ____ » _____ 2024 р., протокол № ____
Завідувач кафедри теоретичної психології
доктор психологічних наук, професор
_____ **Зоряна КОВАЛЬЧУК**

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ У ПСИХОЛОГІЇ	7
1.1. Поняття та сутність толерантності до невизначеності	7
1.2. Характеристика професійних рис майбутнього психолога ..	11
1.3. Толерантність до невизначеності у психологів	22
Висновки до 1-го розділу	38
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ	41
2.1. Опис організації дослідження, методів і методик.....	411
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження прояву толерантності до невизначеності у майбутніх психологів.....	42
2.3. Практичні рекомендації прояву толерантності до невизначеності у майбутніх психологів	48
Висновки до 2-го розділу	60
ВИСНОВКИ	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64

ВСТУП

Актуальність дослідження. Дія фактора невизначеності у професійній підготовці студентів у минулому столітті не була предметом спеціального вивчення. В даний час визнається, що категорію «невизначеність» необхідно включати у вивчення психологічних станів людей не тільки у професійній діяльності, а й підготовці до неї.

Систематизуючи постулати онтології невизначеності в освіті, слід визнати, що невизначеність у пізнанні постійно динамічних, природних, рукотворних світах, що розвиваються і руйнуються, «світі людей і власного «Я» об'єктивна і закономірна. Будучи атрибутивною властивістю будь-якого психічного стану, насамперед, вона належить до пізнання, явно чи імпліцитно проявляється у почуттях, переживається у відносинах, вольових процесах, стає стимулом прояви різноманітних видів активності. Залежно від ситуацій, умов пізнання невизначеність може надавати позитивний, конструктивний чи деструктивний вплив на всі форми поведінки та діяльності людини.

Ні визначеність, ні невизначеність не мають абсолютного позитивного, чи негативного значення у процесах пізнання. Невизначеність у пізнанні – потужний фактор творчих пошуків. Оскільки невизначеність у пізнанні неминуча і закономірна, то в людини до неї виробляється толерантність, або інтолерантність. Суперечливість впливу невизначеності на продуктивність діяльності закономірна неминучість. Доведено, що толерантність до невизначеності позитивно передбачає креативність, а інтолерантність – демонструє зворотний зв'язок. Прийняття невизначеності або відкидання має суто індивідуальний характер, і може бути ситуативною чи стійкою якістю особистості.

Предметом вивчення станів невизначеності має бути: мотивація цілепокладання; проектувальний, контрольний, рефлексивний компонент навчальної діяльності; вирішення творчих завдань; способи подолання негативної дії невизначеності.

У підготовці майбутніх психологів, у зв'язку з тенденціями розвитку практичної психології в сучасній Україні, серед основних проблем, в першу чергу, можна назвати методологічну невизначеність взаємозв'язку психологічної науки і практики.

Стан невизначеності когнітивної, емоційної, вольової сфер студентів може бути обумовлено багатьма факторами. Недосконалістю організації навчальної діяльності ВНЗ; специфікою нововведень цифрової реалізації дидактики; домінування дистантних форм спілкування з викладачами; невизначеність подальшого працевлаштування. Особливо студенти відзначають значущість наукової та практичної визначеності у змісті тих дисциплін, які складають основу їхньої професійної підготовки: психодіагностики, консультування, психопрофілактики, психокорекції.

Актуальність дослідження полягає в концептуальному осмисленні феномену адаптації, а також у науковому обґрунтуванні поняття «толерантність до неізвизначеності» в контексті психологічного супроводу майбутніх психологів. Тема толерантності до невизначеності залишається актуальною в сучасному світі, оскільки люди стикаються зі складнішими і несподіваними ситуаціями в різних аспектах життя. Дослідження в цій області допомагають краще зрозуміти, як люди реагують на невизначеність, як вона впливає на їхнє психічне здоров'я і як можна розвивати стратегії для кращого прийняття невизначеності.

Невизначеність у професійній діяльності психолога може виступати фактором стресу, фрустрації, напруги і призводити до порушення професійного здоров'я. Стає очевидним, що толерантність до невизначеності є одним із важливих психологічних чинників забезпечення надійності, ефективності і успіху професійної діяльності психолога.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити толерантність до невизначеності як професійну рису майбутніх психологів.

Гіпотеза дослідження: студенти, які проявляють вищий або середній рівень толерантності до невизначеності, матимуть кращу готовність до адаптації до різних ситуацій у майбутній професійній практиці психолога.

Завдання дослідження:

1. Охарактеризувати поняття «толерантності до невизначеності».
2. Надати характеристику професійних рис майбутнього психолога.
3. Описати толерантність до невизначеності у психологів.
4. Емпірично дослідити толерантність до невизначеності у майбутніх психологів.
5. Надати практичні рекомендації прояву толерантності до невизначеності майбутніх психологів.

Об'єктом дослідження – толерантність до невизначеності.

Предмет дослідження – толерантність до невизначеності як професійна риса майбутніх психологів.

Методи дослідження. Обґрунтування теоретичних положень та аргументація висновків здійснюється на основі різноманітних методів дослідження, що включають:

– загальнонаукові методи: теорія (для розкриття поняття адаптації персоналу, її еволюційних підходів, принципів), аналіз (для визначення основних методичних підходів до оцінювання ефективності управління адаптацією персоналу), синтез;

– емпіричні методи: шкала толерантності до невизначеності С. Баднера, шкала толерантності до невизначеності Д. Маклейна, новий опитувальник толерантності до невизначеності.

Практичне значення отриманих результатів. Теоретично-експериментальне дослідження може бути використане для формування толерантності до невизначеності як професійної риси майбутнього психолога.

Структура роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (75 найменувань). Загальний обсяг роботи становить 72 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ У ПСИХОЛОГІЇ

1.1. Поняття та сутність толерантності до невизначеності

Толерантність до невизначеності - це психологічна здатність приймати невизначеність, нестабільність та невизначені ситуації без негативних емоцій або стресу. Ця якість виявляється у здатності людини адаптуватися до змін і непередбачуваних обставин, реагувати на них гнучко і спокійно. Толерантність до невизначеності важлива в різних аспектах життя, включаючи робоче середовище, міжособистісні відносини та прийняття рішень. Люди з високим рівнем цієї якості можуть бути більш успішними у вирішенні проблем і досягненні своїх цілей у світі, де невизначеність і зміна є нормою.

Толерантність до невизначеності також включає в себе здатність знаходити позитивні аспекти в непевних ситуаціях і використовувати їх як можливості для особистого зростання та розвитку. Люди з високим рівнем цієї якості можуть бути відкриті до нових ідей і можливостей, а також відчувати себе комфортно в ситуаціях, де не все заздалегідь відомо або передбачувано. Вони можуть бути менш схильні до перебільшення ризику і боятися невідомого, а замість цього бачити його як стимул для вдосконалення і саморозвитку. Таким чином, толерантність до невизначеності може сприяти позитивному мисленню і психологічній стійкості в різних ситуаціях життя. Ще одним аспектом толерантності до невизначеності є здатність до управління стресом в непередбачуваних ситуаціях. Люди з цією якістю можуть розпізнавати свої емоції, реагувати на стресові ситуації збалансовано та ефективно і швидко адаптуватися до нових обставин. Вони можуть шукати способи зниження рівня стресу, такі як медитація, фізичні вправи або

практики усвідомленості, що допомагають зберегти емоційну стійкість в умовах невизначеності. Такий підхід дозволяє знижувати негативний вплив стресу на здоров'я і психічний стан, підтримуючи загальний рівень добробуту та продуктивності.

Ще одним важливим аспектом толерантності до невизначеності є здатність до відкритого сприйняття нових ідей і можливостей. Люди з цією якістю можуть бути більш готові до експериментів, вони не бояться випробовувати нові підходи або шляхи досягнення мети. Вони можуть бачити невизначеність як можливість для творчого розвитку і пошуку нових шляхів досягнення цілей. Це сприяє інноваціям і прогресу, оскільки люди з високим рівнем толерантності до невизначеності часто стають підприємливими та винахідливими. Таке відношення може стати джерелом нових ідей та рішень у різних сферах життя, від бізнесу до науки та мистецтва.

Зважаючи на більш детальний погляд, толерантність до невизначеності спонукає людину реагувати на непередбачуваність з відкритим розумом і позитивним налаштуванням. Це означає, що вона готова приймати зміни і виклики як нормальну частину життя, а не як загрозу чи стресовий фактор. Ось детальніше, як це може впливати на різні аспекти життя:

Кар'єра і робота: У сфері роботи толерантність до невизначеності дозволяє пристосовуватися до змін у вимогах, технологіях і стратегіях роботи. Це означає, що люди можуть бути більш гнучкими і успішними у сферах, де швидко змінюються ринкові умови або де інновації мають велике значення.

Міжособистісні відносини: У взаємодії з іншими людьми толерантність до невизначеності допомагає зберігати спокій і толерантність у складних ситуаціях. Це сприяє побудові здорових відносин і зменшує конфлікти, оскільки людина може більш об'єктивно реагувати на несподівані обставини.

Психологічне здоров'я: Толерантність до невизначеності сприяє розвитку стратегій саморегуляції і стресостійкості, що допомагає знижувати

ризик розвитку тривоги та депресії. Люди можуть відчувати більшу впевненість у своїх можливостях і ефективніше управляти своїми емоціями в умовах невизначеності.

Креативність і інновації: Толерантність до невизначеності може стимулювати креативність і інновації, оскільки люди відкриті до експериментів і пошуку нових шляхів досягнення мети. Це може призвести до винайдення нових продуктів, послуг або рішень у величезному ряді сфер.

Загалом, толерантність до невизначеності є важливою якістю, яка може мати значний вплив на різні аспекти життя, сприяючи адаптації, розвитку та психологічному благополуччю.

Також ще одним аспектом важливості толерантності до невизначеності є її вплив на процес прийняття рішень. Люди з високим рівнем цієї якості зазвичай можуть краще пристосовуватися до ситуацій, коли не всі фактори чи наслідки є очевидними. Вони можуть бути більш гнучкими в своїх стратегіях прийняття рішень, враховуючи різноманітність можливих варіантів та їхні наслідки.

Толерантність до невизначеності також сприяє розвитку навичок критичного мислення та оцінки ризиків. Замість уникаючи ситуацій невизначеності, люди з цією якістю можуть бути більш схильними до аналізу ризиків та здійснення обґрунтованих виборів, навіть коли інформація не є повною або чіткою.

Такий підхід до прийняття рішень може бути корисним як у професійному, так і в особистому житті. Наприклад, у бізнесі важливо бути здатним оцінювати ризики та здійснювати важливі вирішальні кроки, навіть коли ситуація є невизначеною або складною. У особистому житті ця якість може допомогти у вирішенні проблем, з якими стикаються взаємини з близькими людьми чи в невизначених життєвих ситуаціях.

Отже, толерантність до невизначеності є важливою якістю, що допомагає вирішувати проблеми, адаптуватися до змін та досягати успіху навіть у невизначених умовах.

З психологічної точки зору, толерантність до невизначеності є важливим аспектом психологічного добробуту та адаптації до складних життєвих ситуацій. Декілька відомих психологів провели дослідження у цій області, що допомагає розуміти її значення і вплив на людей. Ось деякі з них:

Сьюзен Толлмен (Susan Tolleman): Вона досліджувала толерантність до невизначеності як чинник, що впливає на рівень стресу та емоційне благополуччя. Її робота показала, що люди з високим рівнем толерантності до невизначеності мають менше схильності до розвитку тривоги та депресії в умовах невизначеності.

Роберт Плезент (Robert Plutchik): Цей відомий психолог досліджував емоції та їхні взаємозв'язки. Він розвивував концепцію толерантності до невизначеності, визначаючи її як здатність людини сприймати невизначеність без значного психологічного дискомфорту.

Джордж Келлі (George Kelly): Його робота в галузі конструктивістської психології включала аналіз способів, якими люди сприймають і реагують на невизначеність. Він розвивував теорію особистісних конструктів, яка відображає спосіб, яким люди структурують свій досвід і відповідають на нього у невизначених ситуаціях.

Ці психологи та багато інших провели дослідження, щоб допомогти краще зрозуміти природу та вплив толерантності до невизначеності на людське функціонування. Їхні висновки вказують на те, що ця якість має важливе значення для психологічного благополуччя, соціальної адаптації та загального відчуття добробуту.

Додаткова інформація про толерантність до невизначеності може бути корисною для розуміння її впливу на психологічний стан та поведінку людей. Ось кілька ключових аспектів, які можуть бути важливими для подальшого розуміння:

Розвиток толерантності до невизначеності: Дослідження показують, що ця якість може розвиватися протягом життя. Наприклад, деякі методи когнітивно-поведінкової терапії спрямовані на зменшення тривоги,

пов'язаної з невизначеністю, і можуть сприяти розвитку толерантності до неї.

Способи вимірювання: Існують різні методи вимірювання толерантності до невизначеності, такі як опитувальники та шкали, розроблені для визначення рівня цієї якості у людей. Результати таких вимірювань можуть допомогти встановити зв'язок між толерантністю до невизначеності і іншими психологічними факторами.

Культурні відмінності: Дослідження показують, що рівень толерантності до невизначеності може відрізнятися в різних культурах. Наприклад, деякі культури можуть бути більш схильні до прийняття невизначеності, тоді як інші можуть бути менш толерантними.

Приклади інтервенцій: Деякі дослідження вказують на те, що тренування толерантності до невизначеності може бути корисним для покращення психологічного благополуччя. Наприклад, медитація, когнітивно-поведінкова терапія та тренінги зі стресостійкості можуть сприяти розвитку цієї якості.

Практичні застосування: Розуміння толерантності до невизначеності має практичне значення в різних сферах, включаючи менеджмент, освіту, психологічну консультацію та інші. Врахування цієї якості може допомогти вирішити різні проблеми, з якими стикаються люди у сучасному світі.

Ці аспекти можуть бути об'єктом подальших досліджень та вивчення, щоб краще зрозуміти роль толерантності до невизначеності в психологічному функціонуванні та її можливі застосування для покращення якості життя.

1.2. Характеристика професійних рис майбутнього психолога

Компетентним, кваліфікованим психолог стає у процесі виховання та формування у себе професійно важливих якостей і, дотримуючись моральних та етичних норм поведінки при роботі клієнтами, які виробила психологічна практика. Професійно важливі якості (ПВК) є індивідуальними якостями

суб'єкта діяльності, що впливають на ефективність діяльності та успішність освоєння.

ПВК психолога, дотримання ним морально – етичних норм поведінки у професійній діяльності є одним із показників оцінки професійної компетентності, забезпечують його соціальну адаптованість, здатність до саморегуляції та багаторівневої рефлексії. У масовій свідомості психолог – це насамперед практик. Тому йому приписують насамперед такі якості, як комунікативна компетентність, інтелектуальність, наявність глибоких знань, розвинена самосвідомість, хороша рефлексія. Серед часто званих якостей, що становлять психологічний портрет психолога, увійшли: талановитий, душевний, активний, сильний, відкритий, доступний, увімкнений, демократичний, оптимістичний, радісний [3].

Для успіху практичного психолога найважливішими якостями особистості є: загальний інтелект, стресостійкість, що підтримує стиль спілкування. Психолог-дослідник інтелектуальний, емоційно холодний та раціональний у підтримці контактів, стриманий при прояві загального інтересу до людини. Практик вміє підтримувати контакт і стійкий до стресу під час спілкування, може контролювати свою поведінку, емоційно заразливий, емпатичний, підвищено самовпевнений, розслаблений, енергійний і самодостатній. У вітчизняній психологічній науці практиці різними вченими виділяються такі ПВК особистості психолога:

- товариськість, контактність;
- динамічність та гнучкість;
- емоційна стриманість та терпимість, уміння стримувати себе, приховувати свої мимовільні оцінки та емоційні реакції;
- високий рівень загальної культури поведінки психолога;
- професійний такт: делікатність (повага людини, визнання її прав на свободу думки, почуттів, поведінки);
- вміння тримати свою лінію поведінки;
- спрямованість виконання особливого роду функцій, обов'язків,

що гарантує успіх роботи психолога і теоретичний пошук шляхів вирішення теоретичних завдань;

- спостережливість – звичка помічати у зовнішньому вигляді, у мові інших людей, у тому поведінці особливості, ознаки, що можуть свідчити про глибоку тривогу в особи, про його таємні бажання, про розгубленість;
- професійні знання, професійні вміння та навички;
- доброта, уміння спілкуватися, любов до людей, порядність, рішучість, організованість, ініціативність;
- готовність до контактів, емоційна холодність та раціоналізм у встановленні контактів, стриманість та інтелектуальність при вираженому інтересі до людини;
- комунікативні та інтелектуальні якості: вміння вислухати іншу людину, співчувати та співпереживати їй, толерантність до недоліків інших, такт, здатність логічно мислити, розвиток рефлексії, соціального інтелекту, емоційної стійкості;
- доброзичливість, справедливість, врівноваженість, такт, вимогливість, організованість, увага;
- інтелектуальність, соціабельність, емоційна стабільність і практичність;
- відкритість – готовність психолога бути відкритим як особистість для клієнта;
- особиста турбота щира зацікавленість, турбота про клієнта;
- доброзичливість – вміння зберігати рівний і, безумовно, доброзичливий стиль спілкування;
- відмова від моралі та нав'язування своєї думки;
- довіра до клієнта – віра у його самостійність [1; 2].

Психолог повинен знати свої особистісні особливості, здібності, можливості, сильні та слабкі сторони, способи компенсації недоліків. Він має вміти регулювати у собі професійно важливі якості: допитливість, логічність

і практичність розуму, рефлексивність, емпатію, потреба у соціальному контакті, соціабельному схваленні, комунікабельність.

Таким чином, в основних вимогах до особистості психолога можна виділити такі характеристики:

1. Психолог повинен мати високі розумові здібності, бути проникливим, розважливим, вільнодумним, вдумливим аналітиком, експериментатором.

2. Психолог соціабельний, любить працювати з людьми, радіє соціальному визнанню (схваленню), великодушний до людей, легко формує активні групи, добре запам'ятовує імена людей, люб'язний, тактовний, дипломатичний у спілкуванні.

3. Він любить спільні дії, підпорядковує інтереси особистості груповим інтересам, сумлінний, сумлінний, має почуття обов'язку та відповідальності, сильний, енергійний, вміє підкорити собі. Він сміливий, швидко вирішує практичні питання.

4. Психолог емоційно стійкий, витриманий, спокійний, реально зважає обстановку, стійкий до стресу [4].

Якостями та навичками, які необхідно студентам розвивати в собі, є: логічність та незалежність мислення, групова робота, лідерство, міжособистісне спілкування, точність, винахідливість, уважне ставлення до людей. Психолог має вміти залучати до себе людей, відчувати себе вільним у суспільстві, бути здатним до емпатії. Головне у справжнього психолога – це доброзичливість та прагнення зрозуміти клієнта, допомогти йому побачити себе з кращого боку та усвідомити свою цінність як особистості.

Нині виділяють десять інтегративних блоків особистісних та професійно важливих якостей, необхідних психолог для успішної професійної діяльності:

1. Блок когнітивних якостей психолога передбачає чотирнадцять якостей: рефлексію, загальнокультурні знання, професійні знання, розуміння внутрішнього світу людини, інтуїцію, гнучкість, самостійність, критичність,

кмітливість, аналітичність, синтетичність мислення, здатність прогнозувати поведінку людини, проникливість, соціальний інтелект.

2. Блок рефлексивно-перцептивних якостей психолога поєднує у собі одинадцять якостей, серед яких психологічна спостережливість, адекватність сприйняття себе та інших людей, здатність розшифровувати невербальні реакції людини, адекватність першого враження, концентрацію на клієнті тощо.

3. Професійна компетентність психолога включає сім якостей, передусім такі, як професійна освіченість, професійні вміння і навички, володіння великим обсягом професійних ситуацій, усвідомлення меж власної компетенції.

4. У блоці вольових якостей особистості психолога налічується двадцять дві якості, серед яких насамперед виділяють відповідальність, впевненість у собі, стриманість, здатність до самоконтролю та саморегуляції поведінки, здатність протистояти зовнішньому тиску, самоорганізованість, наполегливість, сміливість та інші.

5. Блок ціннісно-смилових якостей психолога налічує двадцять вісім якостей, зокрема включає гуманістичну спрямованість, етичні принципи, совість, професійний такт, мотиваційно-смилові установки, професійну спрямованість, усвідомлення цінності людської особистості та інші.

6. Блок поведінкових якостей психолога містить шістнадцять якостей: творчий характер діяльності психолога, гнучкість поведінки, адекватність поведінки, здатність швидко приймати нестандартні рішення, володіння собою у будь-якій ситуації, саморегуляцію поведінки, толерантність до фрустрацій та невизначеності, здатність схоплювати ситуацію в цілому, вміння реально оцінювати обстановку, вміння швидко орієнтуватися в ситуації та інші.

7. Блок емоційних якостей психолога теж містить двадцять вісім якостей: емпатію, толерантність, бажання допомагати людям, емоційну стабільність, доброзичливість, здатність розуміти емоційні стани та почуття

людей, стійкість до стресу та інші.

8. Блок психологічної культури психолога включає у собі двадцять вісім якостей, зокрема духовність, психологічну грамотність, рефлексивні здібності, регулятивну культуру, імажинативність, емоційно-чуттєву культуру тощо.

9. Блок комунікативних якостей особистості психолога включає двадцять сім якостей: вміння слухати і чути іншого, комунікативні якості мови, готовність до контактів, вміння підтримувати контакти, володіння способами впливу на людей, здатність до самопрезентації, готовність до прийняття позиції іншого тощо.

10. Професійна ідентичність психолога складається з п'яти якостей: професійної самосвідомості, професійного самовизначення, особистісної ідентичності, самоприйняття, самоповаги [9].

Наведений вище перелік якостей свідчить про їх різноманіття та різнобічність вимог до особистості психолога-професіонала. Однак серед них можна виділити, з погляду, найголовніші, системоутворюючі, особистісно-професійні якості психолога. Насамперед це інтелектуальний розвиток психолога та якості його розуму.

Немає успішного психолога без високого інтелекту. Адже та психологічна спрямованість розуму психолога, про яку говорилося вище, може бути реалізована тільки на основі розвиненої інтелектуальної аналітико-синтетичної діяльності, що забезпечує потрібний для розпізнавання та розуміння проблеми аналіз та синтез усіх даних, представлених як у явному, так і неявному вигляді, здійснювати складну діяльність з інтерпретації наявного в його розпорядженні матеріалу. Рівень інтелектуального розвитку психолога дозволяє йому з відповідним ступенем успішності передбачати наслідки своїх дій, вчинків, слів, дає можливість усвідомити межі своєї професійної компетенції, ступінь глибини проникнення у внутрішній світ людини. Специфічною особливістю інтелектуальної діяльності психолога, особливо практичного, є те, що в його

розумовій діяльності поєднуються два види мислення: теоретичне та практичне, причому обидва ці види однаково важливі. Вирішуючи завдання практичного характеру, психолог повинен використовувати наявні в нього теоретичні знання і всебічно спиратися на них.

Психолог повинен бути професійно компетентним, повинен вміти відрізняти псевдонаукові підходи від наукових і водночас бути здатним за деякою незвичністю побачити нове стереотипи, що ламає звичні [10].

Ще однією важливою особистісно-професійною якістю психолога є підвищене почуття відповідальності за свої слова, дії, вчинки, результати своєї діяльності, за якість проведення психодіагностичної, психокорекційної та консультаційної роботи. Психолог повинен нести відповідальність і за якість своєї професійної підготовки, за рівень свого інтелектуального розвитку. Когнітивна відповідальність особистості полягає в тому, що людина відповідає не тільки за боягузтво, брехню і зраду, але й обмеженість свого інтелекту, за теоретичну незрілість і практичну нездатність до справи, яка добровільно віддала перевагу серед інших, за невідповідність обраної соціальної ролі своїм можливостям [11].

Усю сукупність знань, умінь і ПК якостей психолога можна об'єднати у профіль психолога. Професійні знання як об'єктивно необхідні відомості про всі сторони праці практичного психолога складаються із затребуваних практикою загальних та приватних компонентів. Це – основа для формування психолого-педагогічної культури та технології досягнення психологом бажаних результатів праці. Професійні вміння є дії та методи роботи психолога, що застосовуються ним для реалізації обов'язків та функцій у процесі діяльності. Це вихідний елемент цілісної технології соціально-психологічної роботи. Навички відбивають набуту здатність практичного психолога виконувати професійні дії, прийоми, конкретні посадові функції. Професійні вміння, необхідних продуктивної діяльності практичного психолога, охоплюють великий арсенал його з виконання професійних функцій. Йому необхідно вміти об'єктивно та всебічно аналізувати реальні

умови та фактори, цілі та завдання праці та життя клієнта; планувати та ефективно здійснювати соціально-психологічну роботу відповідно до наукових рекомендацій, законів та інтересів людини, групи, суспільства; систематично вивчати та об'єктивно оцінювати результати соціально-психологічної діяльності, а також реалізовувати заходи щодо її оптимізації [13].

Протипоказаннями для професії психолога є:

- ненависть до людей, прагнення «мститися» їм незрозуміло за що, озлобленість;
- психічне нездоров'я;
- невміння спілкуватися з людьми, нездатність вибудовувати з ними відносини на взаємоповажній основі, нахабство, що викликає поведінку.

Це не тільки свідчить про нетактовність або невихованість, але і є істотною перешкодою для побудови діалогічної взаємодії з клієнтом, що є основою майбутньої маніпуляції свідомістю клієнта, що є професійно неприпустимим; лінь, безініціативність, пасивність щодо набуття знань. Це позначається як професійну підготовку і, як наслідок, як професійну діяльність у майбутньому.

Несумісними з роботою психолога є наступні особистісні характеристики: незрілість особистості, низька сила «его», низька інтелектуальність, відсутність емпатії, недостатня незалежність думки, неможливість вирішення своїх проблем, зайва загальмованість: низька організованість, поганий опір, потреба в гіперопіці, висока тривожність та почуття винної нікчемності. Головна небезпека формування професійних деструкцій у тому, що розвиваються вони досить повільно та непомітно. Це ускладнює їх своєчасне розпізнавання, і створює ситуацію, коли психолог починає звикати до цих своїх негативних тенденцій у розвитку та деструкції стають невід'ємною частиною його особи.

Виділяють два типи психологів: інтелектуальний та соціабельний. До

першого типу належать розважливі аналітики, незалежні, оригінальні люди. В них переважають теоретичні навички. Як правило, це випускники університетів, які пов'язують своє майбутнє із науковою діяльністю, а не з роботою у школі. Вони не прагнуть «знизитися» до практичних турбот школи; до вчителів і керівників, які пройшли лише психологічний лікнеп, ставляться поблажливо. Здається, що цю категорію можна було стимулювати через створення з урахуванням шкіл, де вони працюють, проблемних лабораторій, експериментальних майданчиків. Це сприяло підвищенню мотивації психолога до його наукових пошуків.

Інша категорія психологів належить до соціального типу. Це люди, рисами характеру яких є прагнення повчати та виховувати психологічний настрій на людину. Вони потребують контактів, вирішують проблеми, спираючись на емоції, почуття, вміння спілкуватися, мають гарні вербальні здібності. Цей тип найчастіше трапляється серед педагогів, які прийшли на факультет практичних психологів. Мотивами їхньої перекваліфікації в більшості випадків є соціальні мотиви, рідше – незадоволеність педагогічною діяльністю.

Отже, у вимогах до особистості психолога можна назвати такі характеристики:

1. Психолог повинен мати високі (загальні) розумові здібності, бути проникливим, розважливим, вільнодумним, скрупульозним аналітиком, експериментатором.

2. Психолог соціабельний, любить працювати з людьми, радіє соціальному визнанню (схваленню), великодушний до людей, легко формує активні групи, добре запам'ятовує імена людей, люб'язний, тактовний, дипломатичний у спілкуванні.

3. Він любить спільні дії, підпорядковує інтереси особистості груповим інтересам, сумлінний, сумлінний, має почуття обов'язку та відповідальності, сильний, енергійний, вміє підкорити собі. Він сміливий, швидко вирішує практичні питання.

4. Психолог емоційно стійкий, витриманий, спокійний, реально зважає обстановку, стійкий до стресу [14; 15].

Займаючись будь-якою професійною діяльністю, людина хоче досягти її вершин, опанувати її настільки, щоб бути майстром своєї справи. У процесі своєї роботи, беручи за зразок найкращих представників своєї професії, людина формує у себе такі особистісні та професійні якості та вміння, які допоможуть їй стати успішним працівником у своїй галузі. При оцінці особистісних якостей, необхідні професійної психологічної діяльності найчастіше включаються: емоційність, товариськість, ініціативність, оптимізм, високий інтелект, широта і гнучкість поглядів, спостережливість, емпатія, рефлексія, синтонність, доброта, почуття гумору. Ці вимоги слід розглядати як еталонні, які можуть бути загальним орієнтиром.

У професійній діяльності психологів існують різні типи ситуацій невизначеності, які можуть виникати і вимагати специфічного підходу для їх вирішення. Сутність цих ситуацій полягає в тому, що інформація або обставини не є чіткими, стандартизованими або однозначними, що може створювати виклики для професійної діяльності психолога. Ось деякі типи ситуацій невизначеності у професійній діяльності психологів:

Діагностика індивідуальних характеристик: Під час проведення психологічних тестів або оцінки психічного стану клієнта може виникати невизначеність стосовно інтерпретації результатів. Це може бути пов'язано з недостатньою інформацією, суб'єктивними факторами або неоднозначними даними.

Планування і проведення терапевтичних сесій: Коли клієнт привносить складні або неочікувані проблеми під час терапевтичного сеансу, психолог може стикатися з ситуацією невизначеності. Наприклад, відсутність прогресу у терапії або непередбачувані емоційні реакції клієнта можуть потребувати гнучкого підходу до терапевтичного процесу.

Консультація і консультативна допомога: Психологи, які працюють в консультативному або консультаційному середовищі, можуть стикатися з

ситуаціями невизначеності щодо оптимальних стратегій допомоги та підтримки для клієнтів. Наприклад, у випадку складних сімейних або міжособистісних проблем може бути складно передбачити ефективний вихід.

Дослідницька робота: При проведенні досліджень у психології можуть виникати ситуації невизначеності стосовно методології, аналізу даних, або інтерпретації результатів. Наприклад, непередбачені зміни у популяції, недостатність даних або амбігвітність у вимірюваннях можуть впливати на достовірність і узагальнення результатів.

Зважаючи на більш докладний огляд, ситуації невизначеності у професійній діяльності психолога можуть бути дуже різноманітними і включати в себе такі аспекти, як:

Невизначеність у визначенні проблеми: Психолог може стикнутися з ситуацією, коли клієнт не може чітко сформулювати свою проблему або не розуміє, що саме хоче вирішити. В таких випадках психолог повинен виявити емпатію, активно слухати і спробувати допомогти клієнту виокремити та зрозуміти свої потреби.

Невизначеність у виборі терапевтичного підходу: Існує багато різних терапевтичних підходів, і їх ефективність може залежати від конкретного клієнта та його потреб. Психолог може бути змушений експериментувати з різними методами та стратегіями, поки не знайде найбільш ефективний підхід для даного клієнта.

Невизначеність у прогнозуванні результатів: Психолог може не мати чіткого уявлення про те, як клієнт відреагує на терапію або як довго займе досягнення певних цілей. Це може створювати виклики для планування та оцінки терапевтичного процесу.

Невизначеність у міжособистісних відносинах: Взаємодія з клієнтами може викликати різні реакції, інколи непередбачувані. Психолог повинен бути готовим до виникнення конфліктів, неприйняття або негативних емоцій у взаємодії з клієнтом та знати, як ефективно управляти такими ситуаціями.

Невизначеність у етичних питаннях: Під час роботи з клієнтами

можуть виникати складні етичні ситуації, які вимагають балансу між конфіденційністю, благополуччям клієнта та вимогами професійної етики.

У кожній з цих ситуацій психолог повинен мати навички толерантності до невизначеності, гнучкість у мисленні та здатність до адаптації, щоб ефективно працювати з клієнтами і досягати позитивних результатів.

1.3. Толерантність до невизначеності у психологів.

Звернення до поняття «невизначеність» у сучасній соціальній психології багато в чому пов'язане з високим темпом змін, що відбуваються у сучасних соціальних системах; трансформацією комунікації, коли людина виявляється залучена в безліч ситуацій спілкування; з появою нових соціальних ситуацій, відсутні раніше в досвіді суб'єкта.

Цю соціальну реальність визначають як соціальну нестабільність, яка висуває підвищені вимоги до суб'єкта щодо активності. Невизначеність як відсутність визначеності, однозначності може бути виявлена у безлічі ситуацій: у повсякденності, у міжособистісній комунікації, при міжособистісній та міжгруповій взаємодії, при вирішенні завдань професійної та навчальної діяльності, під час прийняття рішень. У міжособистісній комунікації невизначеність пов'язана з полісемантичності використовуваних понять, невідповідністю їх інформації, що надходить по вербальному і невербальному каналах. Неясність, неоднозначність рольових моделей учасників з наявних протиріч стає чинником виникнення невизначеності. При вирішенні завдань професійної діяльності, а також у важких життєвих обставинах відсутність необхідної інформації, неясні критерії результативності та імовірнісний характер розвитку ситуації породжують невизначеність.

R. W. Norton в результаті проведеного ним контент-аналізу статей, пов'язаних з проблемою невизначеності, виділив 8 різних категорій, через які розкривається зміст даного поняття [53]:

- множинність суджень;
- неточність, неповнота та фрагментованість;
- ймовірність;
- неструктурованість;
- дефіцит інформації;
- мінливість;
- несумісність та суперечливість.

Введення в апарат психології поняття «толерантність до невизначеності» (ТН) викликане необхідністю пояснення особливостей поведінки особистості в невизначених, багатозначних ситуаціях, зокрема – готовності особистості приймати ці ситуації або уникати їх [64]. У зв'язку з цим актуальним завданням даної роботи виступає звернення до історії становлення конструкту ТН, що дозволяє розкрити зміст, структуру даного феномену, що послужить евристичним ресурсом для подальших психологічних досліджень.

Толерантність до невизначеності – це науковий конструкт, що має безліч трактувань. Виділимо ряд підходів, що склалися щодо даного феномена:

- толерантність до невизначеності як риса особистості;
- толерантність до невизначеності як ситуаційно-специфічна установка;
- толерантність до невизначеності як метакогнітивний процес та навичка.

У більшості робіт цей науковий конструкт сприймається як риса особистості. Ряд дослідників доповнюють поняття, акцентуючи увагу на необхідності розгляду ТН у контексті середовищних факторів, при цьому ТН виступає як конструкт, специфічний для тієї чи іншої області, але не переносимий на іншу область, тобто, він розглядається як ситуаційно-специфічна установка. Тут пропонуються конструкти ТН як одновимірного

феномена чи багатовимірного.

Іншого погляду дотримуються автори, у роботах ТН розуміється як звичка, метакогнітивний процес, а не стабільна і слабо змінювана риса особистості, що дозволяє їм ставити питання способами розвитку ТН.

В англomовній літературі, як зазначає А. Lakhana, залучаються такі поняття, як *tolerance of ambiguity*, *tolerance for ambiguity*, *intolerance of ambiguity*, *intolerance for ambiguity*, *ambiguity tolerance*, *ambiguity intolerance*, *Tolerance-intolerance of ambiguity* [44]. Необхідно відзначити, що поряд з поняттям *ambiguity* автори часто оперують поняттям *uncertainty*, або припускаючи їх синонімічність, або акцентуючи увагу на тому, що поняття *ambiguity* ширше і включає всі явища невизначеності, багатозначності, неоднозначності, а *uncertainty* пов'язано лише з явищами неточності, невпевненості. Незважаючи на різноманіття трактувань, завдання, що вирішуються авторами при різних підходах, близькі: пояснити як люди приймають і долають невизначеність, неструктурованість, що проявляється в життєвих ситуаціях; запропонувати модель феномена, що дозволяє диференціювати людей з їхньої здатності приймати невизначеність; розкрити механізми подолання; описати можливі засоби розвитку толерантності до невизначеності.

Вперше поняття «інтолерантність до невизначеності» та «толерантність до невизначеності» були запропоновані Е. Frenkel-Brunswik у 1948 та 1949 роках у контексті проблем етнічних стереотипів та антисемітизму [32; 33]. У публікації 1948 р. «Intolerance of ambiguity as an emotional perceptual personality variable» автор зазначає, що забобони частіше виявляються в дихотомічних концепціях статево-рольової поведінки, взаємин батьків і дітей та міжособистісних відносинах в цілому [33]. Людей, схильних до забобонів, відрізняють тенденція до однозначності ой категоризації (слабкий – сильний, чистий – брудний, моральний – аморальний) при оцінці інших людей; небажання думати у контексті ймовірностей; порівняльна нездатність відмовлятися від установок, що склалися при вирішенні інтелектуальних

завдань; пошук авторитету та опора на його думку.

Праця 1949 р. «Tolerance towards ambiguity as personality variable» Е. Frenkel-Brunswik визначає толерантність до невизначеності як емоційну та перцептивну особистісну змінну [32]. Предметом наукового інтересу для автора виступала роль мотиваційних чинників у процесі сприйняття. Вона спиралася на психоаналітичний концепт «емоційної амбівалентності» як співіснування в одного індивіда протилежних емоцій, почуттів, установок стосовно об'єкта. Для наукової валідизації цього психоаналітичного конструкту Е. Frenkel-Brunswik необхідно було знайти фактори, які можна формалізувати. Вона припустила, що витіснена амбівалентність може виявлятися на когнітивному рівні у вигляді ригідного та неадекватного сприйняття реальності. У роботі описаний тип особистості, що має високий рівень інтолерантності до невизначеності, що характеризується тенденцією до прийняття рішень за принципом чорне-біле; робити поспішні висновки без урахування значних чинників та реального стану справ; прагнути до безумовного прийняття чи заперечення у відносинах з іншими людьми.

Е. Frenkel-Brunswik запропонувала низку процедур для оцінки ТН/ІТН до невизначеності (багатозначності). Очікувалося, що у ригідної особистості будуть рідше спостерігатися флуктуації при сприйнятті невизначених (багатозначних) фігур, що вони довше дотримуватимуться первинного образу об'єкта і будуть менш чутливі до змін у ньому, а при вирішенні завдань довше дотримуватимуться першого успішного способу вирішення, навіть якщо потенційно можливі простіші. Відповідно – інтолерантна до невизначеності особистість демонструє труднощі при розпізнаванні невизначеної ситуації, відносну нездатність змінювати свою поведінку при зміні в ситуації та ригідна, неоптимальна поведінка, що відтворює минулий досвід, але не відповідає ситуації, що змінилася. Е. Frenkel-Brunswik порушила питання, чи є конструкт інтолерантності до невизначеності генеральним, виступаючи базовою рисою особистості; чи специфічним, функціонуючих у тих сприйняття лише певних соціальних об'єктів.

Як зазначають К. Durheim і D. Foster [27], у подальших дослідженнях ТН/ІТН до невизначеності почала розглядатися як базова риса особистості, і це сталося багато в чому завдяки включенню ТН/ІТН до невизначеності в теорію авторитарної особистості (Т. Adorno , Е. Frenkel-Brunswik, D. Levinson, N. Sanford) як одна з характеристик, типових для авторитарної особистості і пояснюють її поведінку [16].

У 1962 р. S. Budner, критикуючи той факт, що ТН і ІТН стали швидше елементами політичної теорії авторитаризму, знову порушує питання про власне психологічний зміст даного конструкту і запропонував визначення ІТН як риси особистості, розробивши відповідний опитувальник. S. Budner бачить у ІТН «тенденцію сприймати (інтерпретувати) невизначені ситуації як джерело загрози» [20]. Він виділив такі ознаки невизначеної ситуації:

- новизна (абсолютно нова ситуація, яка раніше не зустрічалася у досвіді);
- складність (складна ситуація з великою кількістю змінних);
- нерозв'язність (різні елементи ситуації породжують суперечливі інтерпретації).

Було виділено 4 індикатори індивідуального сприйняття загрози, які виступають як переживання загрози (феноменологічні реакції) або поведінки в ситуації загрози (оперативні реакції):

- 1) феноменологічне підпорядкування (дискомфорт);
- 2) феноменологічне заперечення (репресія, придушення);
- 3) оперативне підпорядкування (уникнення);
- 4) оперативне заперечення (деструктивна чи реконструктивна поведінка).

На противагу ІТН автор визначив ТН як «тенденцію сприймати невизначені ситуації як бажані» [20]. S. Budner зазначає, що у поведінці ІТН не реалізується, не включає у собі його конкретних форм, проте поведінка чи перевагу тих чи інших форм активності та соціальних феноменів стає проявом інтолерантності до невизначеності. Так, сама по собі ІТН не є

безпосередньою причиною переваги, наприклад, цензури, проте перевага цензури в більшості ситуацій може бути розглянута як ознака ІТН.

Узагальнивши сформовані погляди інтолерантність до невизначеності, S. Bochner в 1965 р. дійшов висновку, що конструкт ІТН несе у собі як мінімум два значення [19]. По-перше, виступає як базовий феномен, що впливає на протікання всіх емоційних і когнітивних процесів, на когнітивні стилі особистості, переконання та систему соціальних установок, на міжособистісну та соціальну поведінку, а також на поведінку в складних ситуаціях. По-друге, виступає як характеристика «перцептивного апарату», так що інтолерантні до невизначеності індивіди демонструватимуть ідентичну перцептивну поведінку при сприйнятті об'єктів.

Відповідно, S. Bochner виділив первинні та вторинні характеристики інтолерантної до невизначеності особистості. До первинних він відніс характеристики когнітивного стилю:

- ригідну дихотомізацію у фіксовані категорії, назвавши їх «потребою у категоризації»;
- вимога однозначності та уникнення невизначеності, багатозначності («але – неприпустимість співіснування позитивних і негативних аспектів в одного й того ж об'єкта (наприклад, «поганих» і «хороших» рис в однієї людини));
- прийняття ригідних установок, поглядів життя за принципом «чорне-біле»;
- перевага знайомого незнайомому;
- відкидання всього незвичайного і відрізняється від звичного;
- стійкість первинного образу при сприйнятті мінливих об'єктів;
- передчасні висновки.

До вторинних було віднесено риси особистості:

- авторитаризм;
- догматизм;

- ригідність;
- закритість нового досвіду;
- наявність етнічних забобонів;
- низька креативність;
- тривожність;
- екстрапунітивність;
- агресивність.

Виділення ТН/ІТН як конструкту, пов'язаного з рисами особистості з одного боку, і конструкту, пов'язаного з перцептивними процесами, з іншого боку, багато в чому визначило два основні напрямки досліджень даного явища – як риси особистості або як характеристики когні-конструкту, і навіть виявити зв'язку даного конструкту коїться з іншими психологічними змінними.

Толерантність до невизначеності як характеристика особистості D.T. Kenny і R. Ginsberg вже в 1958 р. зауважують, що в більшості робіт, що проводяться після публікації «Дослідження авторитарної особистості» Т. Adorno та ін. [16], ТН розглядалася як базова риса, за відсутності аргументів, що дозволяють підтвердити або спростувати це положення [41]. При цьому дослідники не враховували той факт, що сама Е. Frenkel-Brunswik висловлювала побоювання з приводу поспішної генералізації запропонованого нею конструкту.

R. J. Hallman (1967) пропонує під ТН розуміти «здатність приймати конфлікт і напруження, що виникають у ситуації двоїстості, протистояти незв'язаності та суперечливості інформації, приймати невідоме, не почуватися незатишно перед невизначеністю» [36].

A. P. MacDonald (1970), проаналізувавши дослідження ТН, дійшов висновку, що, хоча існуючі підходи до ТН значно перетинаються, загального визначення сформувати не вдалося [47]. Слідом за S. Budner він розглядає ТН як базову межу.

R.W. Norton (1975) описує ІТН як рису особистості, пов'язану з

безліччю поведінкових феноменів, наприклад, небажанням аналізувати проблеми в термінах ймовірностей і перевагою ясних, зрозумілих ситуацій. Він визначив її як «тенденцію сприймати невизначену інформацію як різновид психологічного дискомфорту чи загрози» [53].

J. Sidanius (1978) розглядає ТН як основну рису особистості. N. G. Rotter та A.N. O'Connell (1982) визначають ТН як рису особистості [60]. J. J. Ray (1987) пропонує розглядати ІТН як ситуаційно-специфічну змінну, при цьому враховувати особливості інструментарію, що застосовується [59]. С. M. Ely (1989) задається питанням про допустимість розгляду особистісних змінних і характеристик когнітивного стилю, в тому числі і ТН, як щодо стабільних або тих, що актуалізуються в залежності від ситуації [28]. S. M. Anderson та A.H. Schwartz (1992) пропонують ситуаційно-специфічне розуміння риси ТН як предиктора депресії лише за наявності роздумів про негативні аспекти життя [17].

D. L. McLain (1993), розглядаючи ТН як рису, «розкид реакцій, від заперечення до привабливості, при сприйнятті невідомих, складних, динамічно невизначених або мають суперечливі інтерпретації стимулів» [49], виділяє три її аспекти:

- 1) сприйняття нових, складних та/або нерозв'язних ситуацій як джерел загрози (слід за S. Budner);
- 2) зв'язок ТН з авторитаризмом та забобонами (слід за E. Frenkel-Brunswik);
- 3) уникнення визнання невизначеності та судження про ймовірні події за недостатньо ясних умов на основі свого минулого досвіду, слідом за Ellsberg.

C. C. Chen і R. Hooijberg (2000) говорять про ТН як особистісну змінну [21]. L. M. Sallot та L.J. Lyon (2003) спираються на моделі ТН як риси, запропоновані E. Frenkel-Brunswik та S. Budner, і вважають, що ця риса залишається стабільною у часі [61]. S. Bakalis та T. Joiner (2004) відносять ТН до стійких характеристик (рисів) особистості, що впливають на взаємодію з

оточуючими та поведінку в різних ситуаціях [18]. F. Hartmann (2005) бачить у ТН індивідуальну характеристику [37]. P. G. Clampitt та M.L. Williams (2007) включають ТН до групи особистісних характеристик [23]. F. Zenasni (2008) зазначає, що ТН/ІТН переважно розглядається як особистісна риса [71]. B. D. Naemi (2009) називає ТН стабільною особистісною рисою [51]. J. L. Herman (2010) пише про ТН як про «індивідуальну тенденцію», яка залежить від контексту [39]. J. Litman (2010) описує ТН як установку [46]. M. Trottier (2010) відносить ТН до базових рис особистості [66]. B.T. Hazen (2012) розглядає ТН як рису особистості [38]. D. Zhu (2012) розглядає ТН як рису особистості [75].

Таким чином, розгляд ТН як риси особистості передбачає погляд на даний конструкт як стабільний у часі, що змінюється лише під впливом нового досвіду або цілеспрямованої активності самого суб'єкта. Інше питання пов'язане з функціонуванням ТН: чи актуалізується вона у всіх «невизначених» ситуаціях і однаково впливає на поведінку або ж є ситуаційно-і контекстоспецифічної. Проблема, що ускладнює однозначну відповідь на це питання, полягає в тому, що саме розуміння «невизначеного стимулу» або «ситуації невизначеності» як необхідного аспекту актуалізації ТН може трактуватися залежно від позиції вченого по-різному: або дослідник спирається на деяку модель ситуації, яка може збігатися з індивідуальним розумінням «ситуації невизначеності» респондентом; або може запропонувати ситуацію, яка не буде сприйнята респондентом як невизначена; або може використовувати способи реконструкції власного досвіду респондентів, але у разі проблеми будуть пов'язані з порівнянням отриманих результатів, зокрема з визначенням «рівня виразності» цієї риси.

В українських дослідженнях порушується питання зв'язку ТН як індивідуальної риси та родового поняття толерантність.

О. П. Саннікова, О. І. Санніков відносять ТН одного із аспектів толерантності, розглядаючи ТН як внутрішню толерантність, а толерантність до інших як зовнішню толерантність [12].

С. В. Литвин виділяє в толерантності три аспекти: толерантність до невизначеності, толерантність до оточуючих, толерантність до довкілля [7].

Г. В. Павленко пропонує погляд на ТН як соціально-психологічну установку з її трикомпонентною структурою, оскільки вона містить у собі оцінювання невизначеності, і емоційне реагування та певне поведінкове реагування [9]. Подібна модель дозволяє пояснити ситуативну специфічність актуалізації ТН, а також неузгодженість даних, що отримуються за різних методик вимірювання ТН. Так, вони вимірюють різні аспекти цієї соціально-психологічної установки.

Г. Федоришин відносить ТН до інтегральних здібностей, розташованих між загальними та спеціальними, включаючи також у цю групу здатності до цілепокладання, прогнозування, прийняття рішень та самоконтролю. Визначається поєднанням когнітивних здібностей до зняття невизначеності та емоційною тенденцією до сприйняття невизначених ситуацій як, хоч і важких, але не психотравмуючих [14; 15].

Однак інтеграція конструкту ТН/ІТН в україномовний психологічний дискурс породжує низку проблем. Так, А.І. Гусєв формулює труднощі при інтеграції ТН до психологічного апарату вітчизняної психології [5]. По-перше, сам термін «толерантність/інтолерантність до невизначеності», як іншомовний при перекладі українською мовою породжує нові значення та втрачає важливі початкові (через полісемантичність як україномовного поняття «невизначеність», так і англomовних). По-друге, інтеграція нового поняття здійснюється у певному соціальному та науковому контексті, що також накладає відбиток на використання даного конструкту.

Інтерес до ТН в україномовних дослідженнях з'являється лише у 1990-х роках при загостренні міжетнічних проблем та зверненні психології до феноменів міжетнічної толерантності. Відповідно, і ТН віднесли до підвидів поняття «толерантність» без урахування різноманіття його трактувань. Науковий контекст інтеграції ТН пов'язаний насамперед з домінуванням діяльнісного підходу, з включенням ТН до існуючих моделей (у контексті

прийняття рішень) або з використанням існуючих конструктів для пояснення ТН (як соціально-психологічної установки).

В оглядовій статті з проблеми ТН (1995 р.) А. Furnham і Т. Ribchester висловлюються критично про те, що в більшості робіт ТН розглядається як стабільна незалежна змінна, а не змінювана [34]. V. DeRoma (2003) заявляє про необхідність розвитку ТН, оскільки невизначеність та багатозначність – неминучі елементи навчання та професійної діяльності [24]. Така позиція передбачає необхідність усунення акценту з розгляду ТН як стабільної риси на процес функціонування ТН, вивчення процесу «толерування» невизначеності. E.V. Vapenstad (2010) говорить про можливість розвитку ТН у процесі психотерапії [71].

L.T. Kajs та D.L. McCollum (2010) у дослідженні адміністративних працівників освітніх установ виявили зниження ТН зі збільшенням віку респондентів [40]. Вони пояснили це тим, що з накопиченого досвіду із віком дедалі менше ситуацій сприймаються як невизначені, багатозначні; особистість все частіше прагне уникати дисонансу (відповідно виявляючись менш зацікавленою в отриманні та пошуку нової інформації, яка може породити дисонанс); посилюються консервативні установки, зростає орієнтація особи на стабільність та соціальні гарантії, що загалом знижує ТН.

Інші автори розглядають ТН як навичку або процесуальну характеристику, яка регулює процес переробки інформації. Як зауважують К. Merenluoto та Е. Lehtinen, альтернативний погляд на даний конструкт передбачає аналіз активності особистості в умовах змін, коли ТН розглядається в контексті динамічного процесу розгортання метакогнітивних та мотиваційних змінних [50]. Так, подолання нових складних комплексних концептуальних систем (це може бути проблемна ситуація або завдання) можливе за наявності у суб'єкта метакогнітивних навичок (здібностей), що дозволяють подолати протиріччя, породжені даною ситуацією або завданням. Позитивного ставлення до невизначеності недостатньо: виникає проблема об'єктивації механізмів, дозволяють подолати невизначеність і побудувати

нову, несуперечливу концептуальну модель.

К. Merenluoto та Е. Lehtinen задачу побудови моделі зміни концептів вирішують у процесі навчання. Під концептом вони розуміють когнітивну модель, яка опосередковує вирішення завдань у процесі освітньої діяльності. На відміну від засвоєння знань на основі послідовного накопичення, «збагачення» (коли існуючі у навчаються концепти лише деталізуються), при отриманні інформації, що не узгоджується з попереднім досвідом і не вписується в існуючі концепції, виникає необхідність у реорганізації когнітивних структур, що склалися раніше. При цьому запропонована авторами модель, завдяки включенню когнітивних, метакогнітивних і мотиваційних змінних, дозволяє пояснити, чому одні учні досить легко засвоюють нову інформацію і реорганізують концепти, інші відчують труднощі.

Перший етап у запропонованій ними моделі – ситуація зіткнення учнів із завданням чи матеріалом, які передбачають якісно нове концептуальне розуміння. Сприйняття такої ситуації обумовлено когнітивною, метакогнітивною та мотиваційною сприйнятливістю до завдання. Когнітивна та метакогнітивна сприйнятливість пов'язані з попередніми знаннями, які можуть бути актуалізовані при вирішенні нового завдання, а також з готовністю учня докладати пізнавальні зусилля для вирішення задачі. Під мотиваційною сприйнятливістю автори розуміють тенденцію звертати увагу на нові, несподівані аспекти в процесі освітньої діяльності. Один із можливих подальших сценаріїв процесу зміни концепту – ситуація, при якій отриманих раніше знань недостатньо для адекватного сприйняття нового феномену («відсутність базового релевантного концепту»). Якщо ситуація соціально чи особистісно значуща для того, хто навчається, то вона породжує замішання, почуття низької визначеності, ясності, усвідомлення ситуації як безглуздою і в результаті, призводить до унікаючої поведінки або шаблонної активності, орієнтованої виправдання соціальних очікувань оточуючих без спроб побудови концепту. Автори зауважують, що з вивченні деяких навчальних

предметів відсутність попередніх концептів, як основи для побудови нових, переноситься легше (гуманітарні та соціальні дисципліни), в інших відсутність попередніх знань унеможливорює освоєння нових концептів (наприклад, вища математика, фізика).

Можливим сценарієм може бути ситуація, коли сприйнятливість до нових аспектів феномена висока. Це означає, що у того, хто навчається, достатньо знань для розуміння невідповідності наявних концептів вимогам завдання або нової інформації («усвідомлення протиріч у концепті»). Така ситуація породжує когнітивний конфлікт та протиріччя.

На наступному етапі даного сценарію актуалізується ТН учня, яку К. Merenluoto та Е. Lehtinen розглядають як готовність приймати наявність протиріч та конфлікту на когнітивному рівні, а також як переконаність у тому, що такі протиріччя можна вирішити. У цій моделі вона постає не як характеристика особистості, бо як інтегральна метакогнітивна змінна. Якщо ТН висока, це дозволить учню залишитися сприйнятливим до нових аспектів ситуації, нової інформації, що призведе до конструювання нового концепту. Якщо ТН низька, то або відбудеться зниження сприйнятливості до нової інформації і, як результат, конструювання поверхневого, неадекватного концепту, або усвідомлена ситуація буде безглуздою і учень обере уникаючу поведінку або шаблонну активність.

Третій сценарій ґрунтується на низькій сприйнятливості до нових аспектів ситуації. І, отже, до протиріч, що виникають у концепті. Виникають ілюзії розуміння, ситуація сприймається як ясна та певна, що веде до побудови неадекватних та поверхневих концептів. Не всі автори поділяють погляд на ТН як метакогнітивну характеристику, проте їх об'єднує точка зору, що ТН не просто пов'язана з тими чи іншими рисами або поведінковими симптомами, але бере активну участь у динамічних процесах, пов'язаних з подоланням або породженням невизначеності насамперед на когнітивному рівні.

М.С. Lane та К. Klenke (2004) пропонують соціально-когнітивну модель

лідерства (управління) в умовах невизначеності [45], розглядаючи ТН як сполучну ланку між самоефективністю та ефективністю лідера (управлінською ефективністю), а також відзначаючи її модеруючу роль у процесі постановки цілей. Ними запропоновано поняття «Інтерфейс толерування невизначеності» (Ambiguity Tolerance Interface, ATI). При цьому ATI розглядається ними як структура, що здійснює моніторинг невизначеності середовища та на основі зворотного зв'язку, що вносить корекції до структури самоефективності. ATI постає як інтегральна характеристика, що включає безперервне створення нових категорій, відкритість нової інформації, неявне усвідомлення більш ніж однієї перспективи, точки зору; креативність, естетичне судження, духовність. У разі високої невизначеності управління з урахуванням цього чинника стає пріоритетним. Відповідно, у даних умовах актуалізується проблема постановки цілей. У процесі досягнення поставлених цілей автори виділяють орієнтацію безпосередньо на результат та орієнтацію на освоєння нового, невідомого. Саме орієнтація на освоєння нового, невідомого у процесі управління за умов невизначеності, за авторами, ефективніша. Оскільки організаційні структури сьогодні стають пластичнішими, толерантність до невизначеності стає знаковою, що відрізняє ефективних управлінців від неефективних. Необхідність введення поняття ATI з'явилася у зв'язку з незгодою авторів з точкою зору про позитивну самооцінку як основну причину успіху, оскільки в нових, суперечливих ситуаціях минулий досвід, а, відповідно, самооцінка, що сформувалася на основі цього досвіду, не призводять до успішних результатів.

Відповідно до M.S. Lane та K. Klenke, ефективні управлінці не спиратимуться лише на минулий досвід, а підуть шляхом нових знань та відмови від переоцінених неефективних переконань з минулого досвіду. ATI інформує структури самоефективності, які, у свою чергу, здійснюють регулювання поведінки, спрямованої на підвищення невизначеності через постановку цілей або зниження невизначеності через когнітивну стратегію

побудови знань.

Толерантність до невизначеності стає дедалі популярнішим предметом вивчення у різних областях. Визначення толерантності до невизначеності змінилося з моменту його виникнення, також змінився підхід до вимірювання та розуміння дослідницького конструкту [48]. Численні дослідження присвячені проблемі впливу толерантності до невизначеності на навчання. Ця проблема вже не нова для зарубіжної психології, але зберігає свою актуальність і зараз. М. Тетзел у 1980 р. провів дослідження, результати якого показали, що студенти гуманітарних спеціальностей мають значно більшу толерантність до невизначеності, ніж студенти технічних спеціальностей.

Серед більш сучасних досліджень – дослідження W. Owen і R. Sweeney [54], в якому вони вивчали вплив толерантності до невизначеності на рівень задоволеності навчанням та на його ефективність. В результаті досліджень V. M. DeRoma, K. M. Martin, M. L. Kessler виявили, що відношення студентів до невизначеності в навчальному процесі впливає на рівень комфорту в навчанні і в кінцевому рахунку на їх успішність [24].

Майбутній фахівець повинен мати здатність до ефективного та широкого використання своїх компетенцій у ситуаціях, що виходять за рамки формальних приписів; компетенції формуються і тестуються тільки в безпосередній, новій, а значить, непередбаченій діяльності, отже, таку характеристику особистості, як здатність доброзичливо, продуктивно і послідовно реагувати на ситуацію невизначеності ми можемо зарахувати до виділених К. Кеєн мета-компетенцій – здібностей до самостійної організації та трансформації структурних одиниць діяльності, тимчасової та просторової організації діяльності, самоорганізації. Іншими словами, здатність гнучко, доброзичливо підходити до будь-яких проблем поточного моменту стає ключовою для психічного здоров'я особистості та її професійного успіху.

У зв'язку з цим велику актуальність набуває практика розвитку та підтримки у студентів толерантності до невизначеності. Толерантність – це

властивість людини, що розкриває її здатність активно приймати реальний світ у всьому різноманітті, без пасивного підстроювання та перекроювання «на свій лад». Людина толерантна до невизначеності продуктивно діє у незнайомій обстановці, за браку інформації бере він відповідальність. У незвичній ситуації людина толерантна до невизначеності знаходить можливість розвитку та прояви своїх здібностей та навичок. Психологічний зміст цієї якості полягає в тому, що поведінка толерантної людини багатоваріантна. Відповідно, інтолерантна людина схильна сприймати складні та незвичайні ситуації як загрозливі, брак інформації або її двозначність доставляють такій людині дискомфорт.

Дослідження Geller та ін. також показало, що в основному студенти висловлюють високий рівень стресу і низький рівень толерантності до невизначеності [35].

Результати дослідження Weissenstein та ін. показують, що студенти мають дуже низький рівень толерантності до невизначеності, особливо щодо відкритості нового досвіду та можливості вирішувати проблеми [74]. Ситуація невизначеності може супроводжуватися деякою цікавістю, інтересом, стимулювати розумову та поведінкову активність, бути стимулом до розвитку. Толерантна особистість розглядає будь-яку подібну ситуацію як можливість для саморозвитку, набуття нового досвіду, інтолерантна – як джерело загрози, тривоги і дискомфорту. У студентів було отримано переважно низькі показники за фактором «толерантність до невизначеності», що дозволяє говорити про те, що студенти проявляють себе більшою мірою як інтолерантні особи, які важко сприймають ситуації новизни, складні ситуації, а також невизначені ситуації, пов'язані як з вибором, так і з різною нестабільністю. Інші результати діагностики рівня толерантності до невизначеності показали, що обстеженим студентам властиві середній та високий рівень толерантності до невизначеності, при цьому середній рівень толерантності є переважним. Основними джерелами інтолерантності до невизначеності є невизначені ситуації з відсутністю структурованості та

ситуації, що містять суперечливі елементи, що призводить до сприйняття їх як нерозв'язних. Базовим компонентом для розвитку стійкості до невизначеності в даній групі піддослідних виступає позитивне ставлення до складних багатокomпонентних проблем [74].

Таким чином, толерантність до невизначеності – це науковий конструкт, що має сьогодні безліч трактувань, проте введення його в апарат психології може сприяти поясненню особливостей поведінки особистості невизначених, багатозначних ситуаціях. Розгляд ТН як риси особистості передбачає погляд цей конструкт як стабільний у часі, змінюється лише під впливом нового досвіду чи цілеспрямованої активності самого суб'єкта. ТН не просто пов'язана з тими чи іншими його рисами або поведінковими симптомами, а бере активну участь у динамічних процесах, пов'язаних з подоланням або породженням невизначеності (передусім на когнітивному рівні) шляхом зміни існуючих уявлень і концептів, а також шляхом створення нових. Інтеграція конструкту ТН/ІТН до україномовного психологічного дискурсу породжує низку проблем, пов'язаних як із множинністю трактувань самого поняття, так і з відсутністю адекватного терміну у вітчизняній українській психології. Тим не менш, вивчення ТН у взаємозв'язку з іншими психологічними феноменами, а також самого процесу толерування невизначеності і побудови моделей даного процесу є актуальним завданням в силу якісних змін вже минулих і відбуваються в сучасному світі.

Висновки до 1-го розділу

Толерантність до невизначеності - це здатність і готовність індивіда або групи приймати невизначеність, неясність та відсутність чіткості в різних аспектах життя. Її сутність полягає в здатності відкрито сприймати невизначеність, а не боятися її, а також в здатності адаптуватися та реагувати на непередбачувані обставини з ефективністю та розумінням.

Толерантність до невизначеності є важливою якістю, яка сприяє психологічній стійкості та адаптації в сучасному світі, де зміни є нормою. Люди з високим рівнем цієї якості частіше проявляють гнучкість у діях, більш високий рівень творчості та здатність швидше адаптуватися до нових обставин.

Розвиток толерантності до невизначеності може бути корисним завданням для психологічного тренінгу та розвитку особистості, оскільки це сприяє психологічному добробуту та підвищенню рівня життєвої задоволеності.

Психологи та інші фахівці повинні приділяти увагу розвитку толерантності до невизначеності як одній з ключових компетенцій для успішної адаптації до сучасного середовища та досягнення особистісного й професійного росту.

Толерантність до невизначеності може бути корисною не лише в особистому житті, але й у різних сферах професійної діяльності. У сучасному світі, який постійно змінюється, здатність адаптуватися до непередбачуваних обставин стає ключовою для успіху.

У бізнесі толерантність до невизначеності може сприяти кращому управлінню ризиками та прийняттю важливих стратегічних рішень. Лідери з високим рівнем цієї якості здатні більш ефективно реагувати на зміни на ринку та в умовах невизначеності.

У науковій діяльності толерантність до невизначеності допомагає дослідникам рухатися вперед навіть у ситуаціях, коли результати дослідження неочікувані або неоднозначні. Це може стимулювати нові відкриття та розвиток науки.

У творчому процесі, як у літературі, мистецтві чи дизайні, толерантність до невизначеності дозволяє творцям бути відкритими до нових ідей і підходів, навіть якщо вони не знають, куди це приведе. Це може сприяти інноваціям та творчому розвитку.

Отже, толерантність до невизначеності важлива в різних аспектах життя і діяльності, оскільки вона сприяє гнучкості, адаптивності та розвитку у сучасному непередбачуваному світі.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

2.1 Опис організації емпіричного дослідження, методів і методик

Метою нашого емпіричного дослідження було виявлення рівня толерантності до невизначеності у студентів – майбутніх психологів із застосуванням найбільш поширених методик діагностики даного конструкту.

У дослідженні взяли участь студенти Львівського державного університету внутрішніх справ Інституту управління, психології та безпеки, які навчаються на 1, 2 та 3-му курсах. Загалом у дослідженні взяло участь 50 студентів, як чоловіки так і жінки. Середній вік – $20 \pm 2,2$ роки.

Методики дослідження:

1. Шкала толерантності до невизначеності С. Баднера.

Шкала толерантності – інтолерантності до невизначеності С. Баднера вперше опублікована у 1962 році. Адаптована версія пропонує опитувальник з тришкальним ключем (новизна, складність і нерозв'язність).

2. Шкала толерантності до невизначеності С. Баднера. Перероблена та валідизована у 2014 році. Встановлено двофакторну структуру опитувальника, продемонстровано його задовільну надійність та валідність.

3. Шкала толерантності до невизначеності Д. Маклейна. Розроблена Д. МакЛейном у 1993 році під назвою Multiple Stimulus Types Ambiguity Tolerance Scale-I (MSTAT-I), вперше перекладена та у 1998 році. Друга адаптація методики була проведена у 2004 році. У дослідженнях за допомогою кластерного аналізу в опитувальнику були виділені групи однорідних пунктів, що утворюють п'ять субшкал: ставлення до новизни, ставлення до складних завдань, ставлення до невизначених ситуацій, перевага невизначеності та толерантність/уникнення невизначеності.

4. Новий опитувальник толерантності до невизначеності. Розроблений у 2009 році. Виділено три шкали: толерантність до невизначеності, інтолерантність до невизначеності та міжособистісна інтолерантність до невизначеності.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження прояву толерантності до невизначеності у майбутніх психологів

За результатами дослідження толерантності до невизначеності (Шкала толерантності до невизначеності С. Баднера, версія Г. У. Солдатової) Опитувальник С. Баднера в адаптації Г. У. Солдатової дозволяє визначити загальний показник толерантності до невизначеності, отриманий в результаті проведеного емпіричного дослідження та оцінити внутрішню структуру толерантності до невизначеності (рис. 1.1).

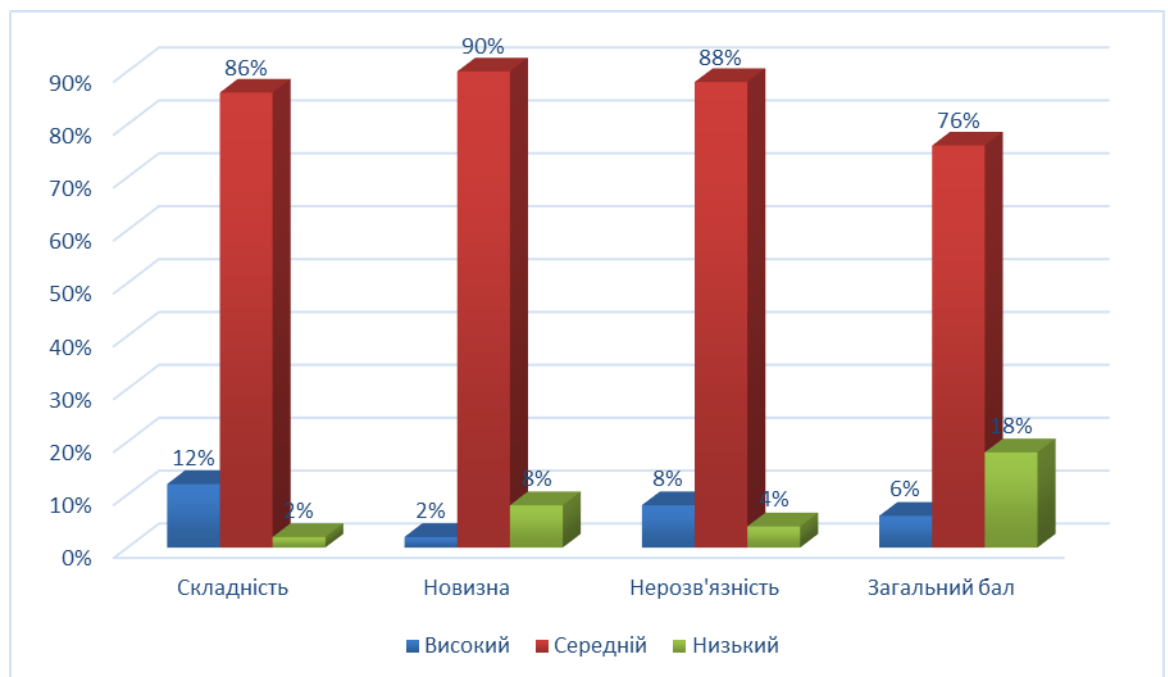

Рис. 1.1. Результати дослідження толерантності до невизначеності, опитувальник С. Баднера в адаптації Г. У. Солдатової

Високі показники загального балу інтолерантності до невизначеності (середнє значення $58,26 \pm 8,92$) виявлено у 6% випадків (3 респонденти), середні показники інтолерантності до невизначеності виявлено у 76% випадків (38 респондентів), низькі показники інтолерантності до невизначеності виявлено у 18% опитаних (9 осіб). Високі показники свідчать, що невизначені ситуації суб'єкт сприймає як загрозливі.

Високі показники за шкалою «Новизна» (середнє значення $14,41 \pm 3,56$) діагностовано у 2% опитаних (1 особи), середні показники виявлено у 90% студентів (45 осіб), низькі показники виявлено у 8% респондентів (4 осіб).

Високі показники за шкалою «Складність» (середнє значення $30,82 \pm 6,87$) діагностовано у 12% опитаних (6 осіб), середні показники виявлено у 86% студентів (43 особи), низькі показники виявлено у 2% респондентів (1 особи).

Високі показники за шкалою «Нерозв'язність» (середнє значення $13,03 \pm 2,41$) діагностовано у 8% опитаних (4 осіб), середні показники виявлено у 88% студентів (44 особи), низькі показники виявлено у 4% респондентів (2 особи).

У свою чергу, найбільший внесок у формування низького загального балу інтолерантності до невизначеності (потенційно високого загального балу толерантності) у 65% випадків вносять низькі показники шкали «Новизна», тобто чим більш визначеною і зрозумілою є ситуація та умови, у яких перебуває суб'єкт діяльності, тим більше проявляється індивідуальна схильність (схильність) розглядати (оцінювати) невизначені ситуації як бажані.

За результатами дослідження толерантності до невизначеності (Шкала толерантності до невизначеності С. Баднера, версія Т. В. Корнілової) було встановлено такі дані. Низький рівень інтолерантності до невизначеності (ІТН) (середнє значення $27,2 \pm 5,96$) виявлено у 4% студентів (2 осіб), показники нижчі від середнього діагностовані у 4% студентів (2 осіб), рівень трохи нижчий від середнього мають 8% респондентів (4 особи), середні

показники ІТН присутні у 48% опитаних (24 особи), рівень трохи вищий за середній виявлений у 12% студентів (6 осіб), показники інтолерантності до невизначеності вище середнього представлені у 18% респондентів (9 осіб), високий рівень ІТН мають 6% учнів (3 особи).

Низький рівень толерантності до невизначеності (ТН) (середнє значення $28,59 \pm 4,08$) виявлено у 8% студентів (4 осіб), показники нижчі від середнього діагностовані у 12% студентів (6 осіб), рівень трохи нижчий від середнього мають 28% респондентів (14 осіб), середні показники ТН присутні у 46% опитаних (23 осіб), рівень трохи вищий від середнього виявлено у 4% студентів (2 осіб), показники толерантності до невизначеності вище за середнє не представлені, високий рівень ТН мають 2% учнів (1 людина). Розподіл одержаних показників представлено на рис. 1.2.

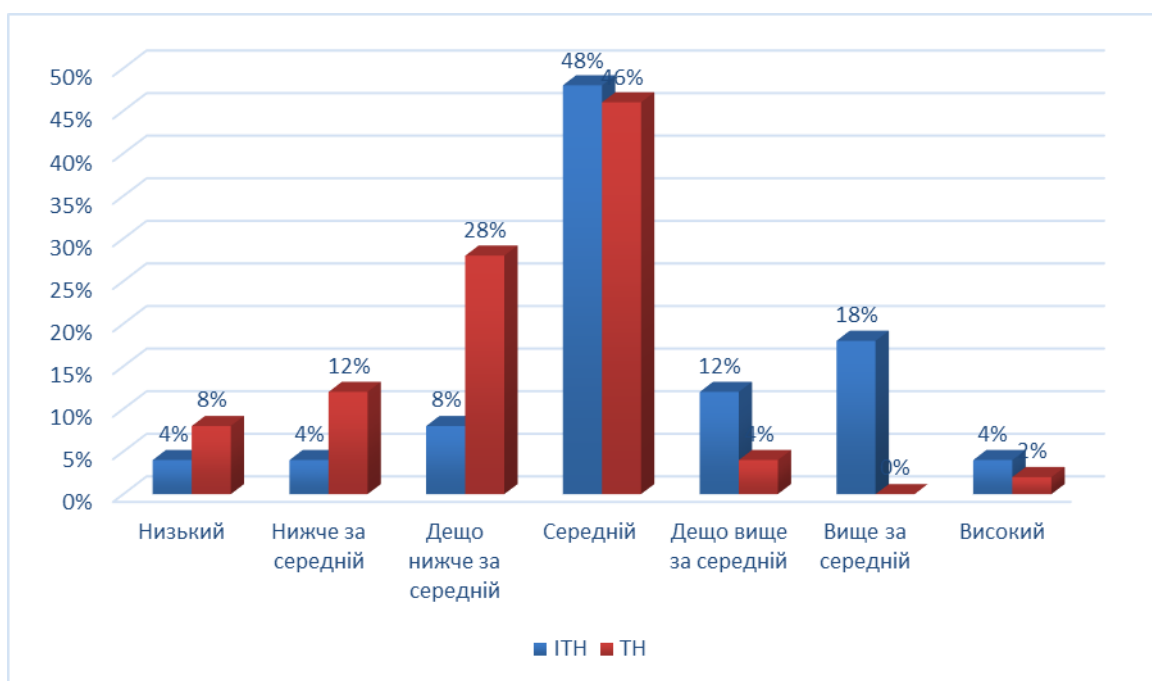

Рис. 1.2. Результати дослідження толерантності до невизначеності, опитувальник С. Баднера в адаптації Т. В. Корнілової

Опитувальник Д. Маклейна в адаптації Є. Н. Осіна дозволяє проаналізувати наступні субшкали: ставлення до новизни, ставлення до складних завдань, ставлення до невизначених ситуацій, перевага

невизначеності, толерантність / уникнення невизначеності та загальний бал.
На рис. 1.3. представлено розподіл показників за шкалами.

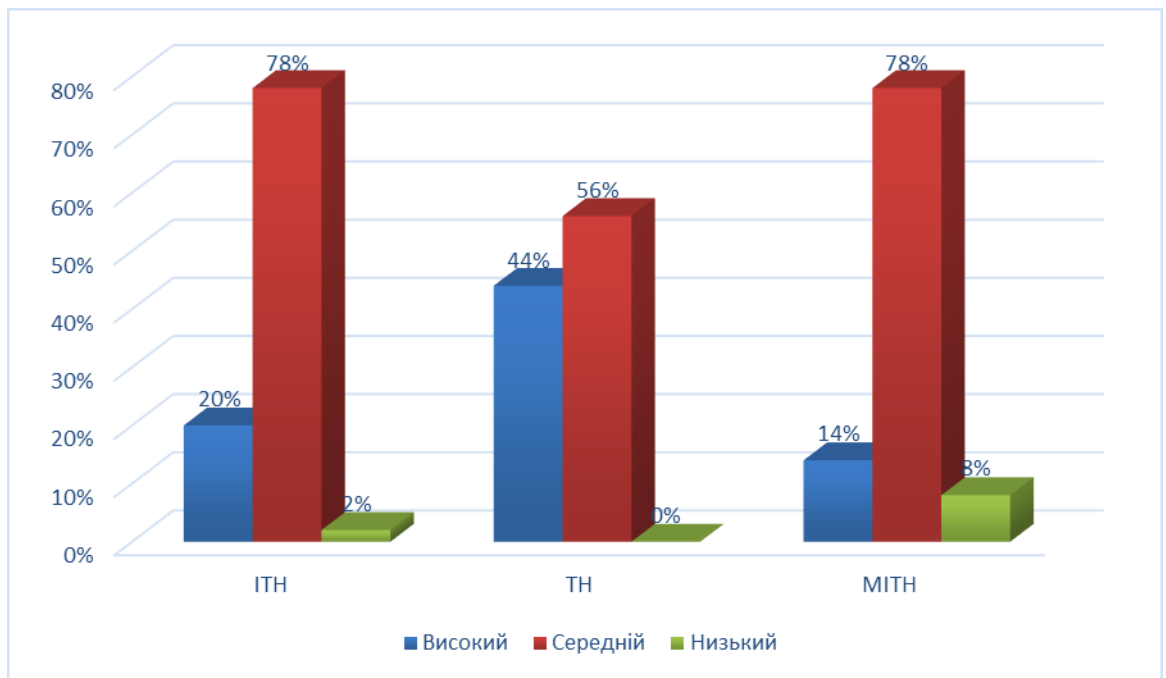

Рис. 1.3. Результати дослідження толерантності до невизначеності, опитувальник Д. Маклейна в адаптації Є. Н. Осіна

Низькі показники за шкалою «Ставлення до новизни» (середнє значення $12,65 \pm 3,27$) виявлено у 8% респондентів (4 осіб), середні показники виявлено у 86% опитаних (43 осіб), високі показники виявлено у 6% студентів (3 осіб).

Низькі показники за шкалою «Ставлення до складних завдань» (середнє значення $28,53 \pm 6,84$) виявлено у 12% респондентів (6 осіб), середні показники виявлено у 76% опитаних (38 осіб), високі показники виявлено у 12% студентів (6 осіб).

Низькі показники за шкалою «Ставлення до невизначених ситуацій» (середнє значення $31,99 \pm 7,73$) виявлено у 12% респондентів (6 осіб), середні показники виявлено у 78% опитаних (39 осіб), високі показники виявлено у 10% студентів (5 осіб).

Низькі показники за шкалою «Перевага невизначеності» (середнє значення $40,7 \pm 9,84$) виявлено у 14% респондентів (7 осіб), середні показники виявлено у 74% опитаних (37 осіб), високі показники виявлено у 12% студентів (6 осіб).

Низькі показники за шкалою «Толерантність» (середнє значення $36,74 \pm 9,11$) виявлено у 14% респондентів (7 осіб), середні показники виявлено у 80% опитаних (40 осіб), високі показники виявлено у 6% студентів (3 осіб).

Низькі показники за шкалою «Загальний бал» (середнє значення $77,51 \pm 17,07$) виявлено у 18% респондентів (9 осіб), середні показники виявлено у 70% опитаних (35 осіб), високі показники виявлено у 12% студентів (6 осіб).

Новий опитувальник толерантності до невизначеності Т. В. Корнілової дозволяє виявити показники толерантності до невизначеності, інтолерантності до невизначеності та міжособистісної інтолерантності до невизначеності. Розподіл показників подано на рис. 1.4.

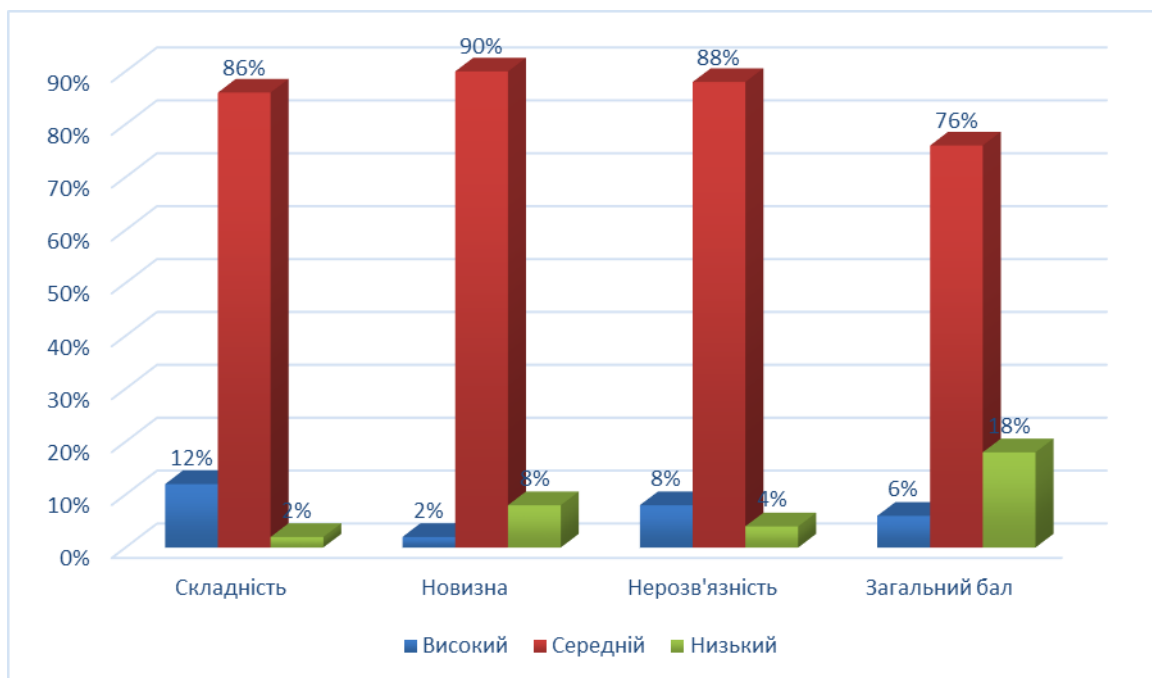

Рис. 1.4. Результати дослідження толерантності до невизначеності, опитувальник Т. В. Корнілової

Високі показники толерантності до невизначеності (середнє значення $59,68 \pm 7,71$) виявлено у 44% випадків (22 респондентів), середні показники толерантності до невизначеності виявлено у 56% випадків (28 респондентів), низькі показники толерантності до невизначеності не виявлено.

Високі показники толерантності до невизначеності свідчать про те, що людина активно прагне змін, новизни та оригінальності, має виражену готовність йти неповторними шляхами і віддає перевагу більш складним завданням, має можливість самостійності та виходу за рамки прийнятих обмежень. Також людина готова до сприйняття мінливих та багатовимірних стимулів і здатна змінювати власні пізнавальні стратегії.

Високі показники інтолерантності до невизначеності виявлені (середнє значення $57,44 \pm 8,87$) у 20% випадків (10 респондентів), середні показники інтолерантності до невизначеності виявлено у 78% випадків (39 респондентів), низькі показники інтолерантності до невизначеності виявлено у 2% випадків (1 респондент).

Високі показники інтолерантності до невизначеності демонструють в особистості прагнення до ясності, упорядкованості у всьому і неприйняття невизначеності, припущення про чільну роль правил і принципів, дихотомічний поділ правильних і неправильних способів, думок і цінностей, також можуть спостерігатися труднощі змін попередніх стратегій та акцент на раціональному пошуку інформації.

Високі показники міжособистісної інтолерантності до невизначеності (середнє значення $34,14 \pm 7,18$) виявлені в 14% випадків (7 респондентів), середні показники міжособистісної інтолерантності до невизначеності виявлені в 78% випадків (39 осіб), низькі показники інтолерантності до невизначеності виявлено в 8% випадків (4 респондентів).

Високі показники міжособистісної інтолерантності до невизначеності означають прагнення до ясності та контролю у міжособистісних відносинах, дискомфорт у разі невизначеності відносин з іншими, ситуації заперечення невизначеності. Людина не терпить недовомовленості та непроговореності у

відносинах з іншими, прагне прояснення позицій та чітких стратегій поведінки. Загалом це відповідає критеріям стійкості, монологічності, статичності у відносинах з іншими. Низькі показники міжособистісної інтолерантності до невизначеності демонструють ситуацію прийняття невизначеності в міжособистісних відносинах.

2.3. Практичні рекомендації прояву толерантності до невизначеності у майбутніх психологів

Періодом найбільш активного розвитку моральних почуттів, що характеризується підвищеним інтересом до моральних проблем, є юнацький вік. Підвищення інтересу до моральних проблем у цьому віці підтверджують самі юнаки. Періодом для формування релігійної толерантності як моральної якості особистості є юнацький вік. Це – період, коли людина може пройти шлях від невпевненого, непослідовного юнака, який претендує на дорослість до дійсного дорослішання.

В юності у молодой людини виникає проблема вибору життєвих цінностей. Юність прагне сформувати внутрішню позицію по відношенню до себе («Хто Я?», «Яким Я маю бути?»), по відношенню до інших людей, а також до моральних цінностей. Саме в юності молодик свідомо відпрацьовує своє місце серед категорій добра і зла. «Честь», «гідність», «право», «борг» та інші категорії, що характеризують особистість, гостро хвилюють людину в юності. В юності молода людина розширює діапазон добра і зла до граничних меж і відчуває свій розум і душу в діапазоні від прекрасного, піднесеного, доброго до жахливого, незмінного злого. Юність прагне відчути себе в спокусах і сходженні, у боротьбі та подоланні, падінні та відродженні – у всьому тому різноманітті духовного життя, яке властиво розуму людини.

При організації та вдосконаленні системи безперервної освіти необхідно спиратися не лише на знання закономірностей психічного

розвитку, а й на знання індивідуальних особливостей майбутніх психологів та у зв'язку з цим планомірно спрямовувати процес їхнього інтелектуального та духовного розвитку.

Результати проведеного дослідження дозволяють дійти висновку, що толерантність до невизначеності є інтегральною властивістю індивідуальності людини. Психологічну структуру толерантності до невизначеності становлять індивідуально-психологічні якості особистісного, суб'єктного та індивідуального рівнів індивідуальності людини, що утворюють стійкі взаємозв'язки.

Виходячи з отриманих даних та аналізу психолого-педагогічної наукової літератури, можна розробити рекомендації для педагогів щодо формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів. При цьому формування толерантності має бути засноване на цілісному підході та розглядатися як рух від випадково-ситуативного прояву толерантності, через визнання можливих толерантних відносин, до доброзичливих відносин у малій групі, від них – до становлення толерантності до невизначеності, що дозволить почуватися відносно комфортно у ситуації високої ентропії; продуктивно діяти в незнайомій обстановці і за браком інформації брати відповідальність, бути здатним приймати рішення без довгих сумнівів і страху невдачі; готовність особистості до самовдосконалення.

У ході цілеспрямованого формування толерантності необхідно дотримуватися балансу між розвитком практичних навичок толерантної поведінки з одного боку, і накопиченням інформації з іншого. Необхідно надавати допомогу викладацькому складу навчальних закладів інтегрувати навчання толерантності до навчальних планів освітніх закладів та в сам процес навчання та виховання. Робота протягом курсу здійснюється у малих групах, що посилює ефект співпраці.

Потім викладачі, що пройшли курс, з неминучістю переносять свої знання до ВНЗ, де працюють, в її робочий колектив і в обстановку. Крім того, тільки в таких малих групах зароджуються тісні особисті зв'язки між

студентами, які можуть призвести до плідної спільної роботи з пошуку шляхів розвитку толерантності в умовах ВНЗ і майбутньої професії психолога. Така форма роботи має додаткову перевагу, яка полягає в тому, що вона змушує учнів чіткіше формулювати свої висновки і потім у ході обміну результатами роботи представляти вже не себе особисто, а свій колектив і таким шляхом у ході дискусії долати не лише особисту, а й групову інтолерантність.

Формування толерантності до невизначеності має ґрунтуватися на таких прийомах, як повідомлення теоретичних відомостей про сутність цього явища, дискусійні форми роботи, конструювання та аналіз життєвих ситуацій, аналіз матеріалів художньої літератури, кінофільмів та інших видів мистецтва, рольові ігри. Якщо перші з перерахованих прийомів більшою мірою спрямовані на повідомлення знанням про предмет, що вивчається, то останній сприяє розвитку практичних умінь толерантного відношення та взаємодії.

Можна виділити такі умови формування толерантності: дискусійний характер взаємодії, використання форм організації діяльності: діалог, мозковий штурм, рольові ігри, ділові ігри, тренінгові вправи. Необхідна підтримка програми, спрямовану формування толерантності до невизначеності в процесі навчання майбутніх психологів, оскільки виявлено досить високий рівень потреби у реалізації.

У процесі здійснення цієї програми хотілося б відзначити, що вона має бути спрямована на формування знань про поняття:

- толерантність, толерантна особистість, межі толерантності, толерантність до невизначеності, невизначеність;
- особливостей проявів у ситуації високої ентропії, у незнайомій обстановці та при нестачі інформації;
- розвиток почуття власної гідності та вміння поважати гідність інших;

- усвідомлення різноманіття проявів особистості кожного учасника у груповій взаємодії;
- розвиток здатності до самоаналізу, самопізнання, навичок ведення позитивного внутрішнього діалогу про себе;
- формування позитивного ставлення до народу;
- підвищення самооцінки через отримання позитивного зворотного зв'язку та підтримки від групи, навчання конструктивним способам виходу з конфліктних ситуацій, висловлювання своїх почуттів та переживань без конфліктів та насильства;
- розвиток соціальної сприйнятливості, соціальної уяви, довіри, вміння вислуховувати іншу людину, здатність до емпатії, співчуття, співпереживання;
- розвиток комунікативних навичок, що зміцнюють соціальні зв'язки, рефлексивної свідомості та гнучкості;
- адекватної та стійкої самооцінки;
- адекватного, емоційно насиченого сприйняття своїх здібностей;
- емпатії, ідентифікації та прийняття;
- толерантного спілкування з однолітками представниками різних соціальних верств.

Педагог – це основа процесу освіти, професійна компетентність індивідуальні здібності вчителя визначають успіх будь-якого навчального курсу. Педагог:

- усвідомлює, що його сприймають як взірець для наслідування;
- освоює та використовує відповідні навички для розвитку діалогу та мирного вирішення конфліктів;
- заохочує творчі підходи до вирішення проблем;
- забезпечує умови для спільної конструктивної активності учасників освітнього процесу;
- особистісних досягнень;

- не заохочує агресивну поведінку чи загострене суперництво;
- сприяє залученню майбутніх психологів до прийняття рішень та розроблення програм спільної діяльності;
- при здійсненні навчальних програм використовує можливості всього співтовариства, є чуйним до потреб та думки спільноти;
- вчить мислити критично і вміє цінувати позиції інших, при тому чітко формулює власну позицію щодо спірних питань;
- цінує культурне розмаїття та створює умови для визнання культурних відмінностей та їх прояви у житті.

Ефективно працюючий з розвитку толерантності вчитель повинен:

- залучати до процесу спільноту;
 - заохочувати спільну діяльність;
 - визнавати значимість та здібності, а також поважати почуття та позицію кожного;
 - формувати почуття справедливості;
 - уникати жорстких ієрархічних відносин;
 - створювати вільну та демократичну атмосферу в групі студентів
- майбутніх психологів;
- не допускати проявів авторитаризму та маніпулювання;
 - бути готовим і здатним до діалогу, розуміння та солідарності;
 - виховувати причетність;
 - бути прикладом для студентів та спільноти;
 - показувати, що досягнення та збереження світу дійсно можливе;
 - вміти слухати;
 - висловлювати схвалення щодо того, що зроблено;
 - підтримувати емоційні уподобання, розвивати у майбутніх психологів почуття взаємного розташування;
 - надавати майбутнім психологам можливість самостійно вирішувати проблеми.

Роль сім'ї на сьогоднішній день особливо актуальна: у ситуації, що загострюються змінами цінностей людей і суспільства в цілому, ламаються стереотипи, йдуть старі традиції, а нові ще не виникли, складаються нові світогляди. На перший план виходить проблема виховання неконфліктної особистості, однією з головних рис якої має бути толерантність. Толерантність починає виступати як невід'ємний елемент сучасного розуміння свободи, що є вищою людською цінністю. Батькам потрібна велика уважність, чуйність та ясне розуміння всіх деталей, які впливають на психічний, емоційний та моральний розвиток їх дітей. Формуючи у майбутніх психологів прагнення до добра, взаємоповаги, любові, співчуття та співчуття, створиться образ майбутнього світу.

Правила розвитку толерантності (за матеріалами ЮНЕСКО) Існують правила, які можуть допомогти кожному майбутньому психологу в розвитку цієї якості:

1. Байдужість до людей породжує відповідне ставлення з їхнього боку. Відношення оточуючих до нас залежить лише від нас самих.
2. Не шукати недоліки інших, а звернутися до себе, до своєї відповідальності за людяність своїх вчинків.
3. Права свої краще починати відстоювати тоді, коли добре зрозумів і пам'ятаєш свої обов'язки.
4. Насильством і силою можна підпорядкувати собі іншого, але це лише ілюзія успіху.
5. Люди судять про нас не за нашими словами чи намірами, а у реальних справах.
6. Постійно боятися помилок, думати про помилки (свої чи чужі) шкідливо. Помилки – це зворотний зв'язок, який надає саме життя. Для того, щоб цей зворотний зв'язок був конструктивним, помилку треба знайти і виправити, думаючи більше про майбутнє, ніж про минуле.

7. Спілкуючись, замість наказового способу в психологічній практиці корисніше частіше вживати умовні фрази («Було б добре зробити ще те», «Я був би радий, якби Ви...»).

8. Корисно не допускати переростання критики в елементарну сварку і не переслідувати за критику – це позбавить помилок і лише зміцнить авторитет.

9. Здоровий гумор прикрашає темні сторони нашого життя і підбадьорює інших, вселяє в них віру.

10. Успішний психолог добре взаємодіє з людьми і тим самим чинить на них позитивний вплив. Слід поважати людей, не принижувати їх переваги.

Ефективна дія засобів арт-терапії на емоційний розвиток молодої людини досягається за рахунок трьох основних факторів психотерапевтичного впливу: фактору художньої експресії; фактору психотерапевтичних відносин та фактору інтерпретації та вербального зворотного зв'язку.

Мета програми полягає у психологічній підтримці молодих людей, майбутніх психологів, спрямованої на розширення сфери «Я», формування позитивного самовідношення, успішну адаптацію студентів першого курсу до освітнього середовища.

Завдання програми:

1. Створити атмосферу творчості, умов вільного та безпечного спілкування.

2. Допомогти отримати ширше уявлення себе як індивідуальності.

3. Підвищити самоприйняття власної особистості.

4. Зменшити внутрішню конфліктність та самозвинувачення.

5. Розвинути комунікативні навички.

6. Розвивати критичну самооцінку та позитивне ставлення до можливостей свого розвитку.

7. Підвищити прагнення саморозвитку і самопізнання.

8. Розвинути навички захисту свого «Я», самопідтримки та взаємопідтримки.

Завдання корекції фокусуються на складових сфери самовідношення: уявлення себе (когнітивний аспект), самооцінка (оцінний аспект), ставлення до себе (емоційний аспект).

Технологія корекції спрямована на вдосконалення психологічної самодопомоги як засобу оптимізації процесу адаптації студентів першого курсу до освітнього середовища. Проте оскільки ставлення себе формується з урахуванням поглядів на себе, пов'язаних зі своєю самооцінкою, і проявляється у поведінці, залучаються всі компоненти сфери Я – «образ Я», самооцінка, самовідношення.

Кількість учасників групи – від 7 до 12 осіб.

Об'єм програми: 10 занять тривалістю 1,5-2 години. Частота зустрічей 2 рази на тиждень.

Форма роботи: групова.

Оптимальний розмір групи – 3-12 учасників.

Методи роботи: ізотерапія; фототерапія; творче самовираження; психогімнастика; дискусії.

Засоби психокорекції: Основна частина: арт-терапевтичні прийоми та вправи. Розминка та висновок: психогімнастичні прийоми та вправи.

Взаємодія ведучого з групою має будуватися на гуманістичних принципах прийняття та підтримки для встановлення відносин довіри, підтримки атмосфери безпеки та вільного творчого самовираження. Доцільно дотримуватись наступних рекомендацій у роботі ведучого:

- підтримувати почуття власної гідності та позитивний образ «Я»;
- відзначати зрушення в особистісному зростанні за допомогою порівняння із самим собою, а не з іншими;
- не застосовувати негативні оціночні судження, негативне програмування, не навішувати «ярлики»;

- не нав'язувати способів діяльності та поведінки всупереч бажанню;
- приймати та схвалювати всі продукти творчої діяльності незалежно від змісту, форми, якості.

Структура кожного заняття представлена в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Структура занять

Етапи	Час	Задачі	Засоби	Роль ведучого
Привітання	1-3 хвилин и	Позначити початок заняття, створити особливу атмосферу, підкреслити безпеку	Певні ритуали	Забезпечити для кожного учасника максимально комфортне входження в групу
Розминка	5 хвилин	Об'єднання в групи, розвиток міжособистісн их зв'язків, включення до спільної діяльності	Рухливі ігри з певними правилами (психогімнасти чні та психотехнічні техніки «розігріву»)	Позначення правил і кордонів, забезпечення безпеки учасників
Початок роботи	5 хвилин	Настрій на творчість: активізація візуальних, аудіальних,	Прості прийоми, можливо у поєднанні з рухом,	Підготувати учасників до спонтанної художньої діяльності та

		кінестетичних відчуттів	музикою	творчого самовираження
Робота за темою. Індивідуаль на або групова образотвор ча діяльність	30 хвилин	Дослідження власних почуттів, переживань через творчу діяльність	Різноманітні форми творчої діяльності (малювання, колажі, виготворення масок, фотографуванн я та інше)	Надати можливість висловити свої почуття, поділитися своїми переживаннями, усвідомити тему
Етап вербалізації	20 хвилин	Формування позитивного досвіду самоповаги та самоприйнятт я, адекватного самосприйнят тя, отримання емоційної підтримки, зміцнення образу «Я»	Рефлексивний аналіз роботи, розповідь історій, обмін думками	Керування внутрішньогрупов ою комунікацією
Завершення заняття	10 хвилин	Можливість виплеснути напругу, завершення роботи в позитивному	Групові рухливі або релаксаційні ігри, колективна творча	Забезпечення безпеки учасників. Позначення успіху кожного учасника та групи

		емоційному стані	активність	
Прощання	5 хвилин	Позначити кінець заняття	Певні ритуали	Емоційна підтримка

Тематичний план занять:

1. Подання програми, знайомство. Поняття особистості, хто я, що є в мені. Вироблення правил роботи групи. Мета: дослідження образу «Я» учасників. Основні вправи «Моє ім'я», «Мої символи».

2. Людина як істота соціальна. Мета: формування навичок спілкування. Пошук спільного та різного в групі. Вивчення своїх кордонів. Основна вправа: груповий колаж та малювання в групах.

3. Ставлення до себе, самооцінка, цінність моєї та твоєї особистості. Особисті якості, характер, особливості. Мета: формування навички позитивного ставлення до себе та іншого, відчуття власної значущості. Основна вправа «Мій портрет у променях сонця».

4. Базові потреби особистості. Мета: усвідомлення себе як цінної особистості, усвідомлення важливості турботи про себе і задоволення своїх потреб. Основна вправа: метафоричний портрет (зброя, коштовність, рослина, посуд).

5. Ідеальні уявлення про себе та реальність, самооцінка та рівень домагань. Мета: усвідомлення власних установок щодо своєї зовнішності, поведінки, характеру. Скорочення розриву між реальним та ідеальним. Основна вправа: колаж чи рисунок на тему «Я реальний. Я ідеальний».

6. Моя внутрішня дитина. Моє послання собі у дитинство. Мета: створити умови для емоційного прийняття себе, формування відчуття самоцінності та самоприйняття, аутосимпатії. Інструмент: фототерапія. Історії з дитинства про свої фото 4-5 років. Створення рамки для фото і лист.

7. Зовнішність, тіло та ставлення до свого вигляду. Образи, що диктуються ЗМІ та модою, та реальність. Мета: усвідомлення власних

установок та очікувань щодо тілесного вигляду, прийняття свого тіла. Групова робота: портрет ідеальної жінки, ідеального чоловіка у натуральну величину.

8. Почуття. Вираз почуттів, аналіз свого стану. Мета: навчитися ідентифікувати власні емоційні стани, познайомитись із діапазоном своїх емоцій. Отримати прийняття всіх сторін своєї особи, навіть негативних. Вправа: неіснуюча тварина.

9. Відбите відношення, дзеркальне Я. Формування навичок емпатії, вміння приймати та надавати підтримку. Самооцінка та ставлення до іншого. Прийняття себе та іншого як особистості. Ціль: розширити уявлення про себе, підвищення своєї значущості в очах інших, отримання позитивної підтримки групи. Вправа «Мій портрет очима групи».

10. Поняття стресу, техніки самодопомоги. Мета: освоїти техніки регулювання свого емоційного стану, прийоми соціально прийнятних способів вираження напруги. Вправа «Зняття емоційного напруження через малювання».

11. Дві сторони моєї особистості – зовнішня та внутрішня. Розглядаємо та приймаємо свій прихований бік особистості. Мета: усвідомлення та прийняття своїх неприємних сторін, інтеграція сторін особистості. Засоби: виготовлення маски, психодрама (монолог від імені маски).

12. Гармонізація свого стану, цілісність та єдність внутрішнього світу. Мета: гармонізація та інтеграція сторін своєї особистості, стабілізація емоційного стану, усвідомлення своїх особистих ресурсів. Вправа «Мандала».

13. Зняття напруги та внутрішніх обмежень, психологічна самодопомога. Мета: оволодіння технікою стабілізації емоційного стану, зниження внутрішньої конфліктності. Усвідомлення можливості змін у собі, оволодіння навичкою задля досягнення короткострокових і довгострокових цілей. Вправа у техніці «Нейрографіка».

14. Заключне заняття. Підбиття підсумків, налаштування на подальшу самостійну роботу, емоційна підтримка групи. Вправа «Долоня підтримки».

Таким чином, представлені вище рекомендації допоможуть сформувати достатній рівень толерантності та відповідно саме толерантності до невизначеності у майбутніх психологів, оскільки вони взаємообумовлені, що сприятиме їх сприятливим міжособистісним відносинам та відносинами з майбутніми класентами. Розроблені рекомендації становлять практичну значимість і можуть бути використані педагогами-психологами у ВНЗ з метою формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів.

Висновки до 2-го розділу

На підставі результатів дослідження встановлено, що у студентів переважають середні показники рівня толерантності до невизначеності, про що свідчать гістограми розподілу цієї характеристики, дослідженої за допомогою чотирьох різних методик (рис. 1.1-1.4). Для підтвердження результатів у таблиці наведено середні значення толерантності до невизначеності в загальній вибірці, отриманих в результаті дослідження за допомогою використаних нами методик.

Таблиця 2.1

Середні значення параметрів толерантності до невизначеності у спільній вибірці (n = 50)

Опитувальник	Середнє значення	Зона значень
Опитувальник Баднера, адаптація Солдатової	58,3	Середня
Опитувальник Баднера, адаптація	28,6	Середня

Корнілової		
Опитувальник Маклейна, адаптація Осіна	105,6	Середня
Опитувальник Корнілової	59,7	Середня

Також слід зазначити, що результати дослідження показали, що найбільший внесок у формування високих показників інтолерантності в 90% випадків вносять високі показники шкали «Складність». Високі бали за шкалою «Новизна» не впливають на високі показники загального балу.

У свою чергу, найбільший внесок у формування низького загального балу інтолерантності до невизначеності (потенційно високого загального балу толерантності) у 65% випадків вносять низькі показники шкали «Новизна», тобто, чим більш визначеною і зрозумілою є ситуація та умови, у яких перебуває суб'єкт діяльності, тим більше проявляється індивідуальна схильність (схильність) розглядати (оцінювати) невизначені ситуації як бажані.

Також надані рекомендації щодо прояву толерантності до невизначеності для майбутніх психологів.

ВИСНОВКИ

У ході реалізації поставлених дослідницьких завдань було проаналізовано та теоретично обґрунтовано наукові, психолого-педагогічні передумови проблеми формування толерантності до невизначеності у психолого-педагогічних дослідженнях. Теоретично обґрунтовано та досліджено взаємозв'язки між показниками толерантності до невизначеності у майбутніх психологів. Розроблено модель формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів. Організовано дослідно-експериментальне дослідження. Розроблено та перевірено ефективність програми формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів, а також розроблено рекомендації щодо формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів для педагогів. Проведене дослідження досягло своєї мети, вирішено поставлені завдання, що дозволило нам зробити такі висновки.

Формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів є актуальною проблемою для сучасної теорії та практики психологічного супроводу студентів на щаблі вищої освіти. Виконане теоретичне дослідження, в рамках системного підходу, дозволило нам виявити, що толерантність до невизначеності – це інтегративне поняття, що поєднує концепції невизначеності та толерантності. Безпосередньо сама толерантність до невизначеності у вітчизняній та зарубіжній літературі розуміється переважно як генералізована особистісна властивість, що полягає у здатності індивіда приймати конфлікт можливостей та обставин, утримувати напругу, викликану невизначеністю ситуації та діяти в умовах новизни та неясності.

Сформованість ТН забезпечує адекватне сприйняття емоціогенних факторів та явищ, сприяє виявленню готовності до функціонального, послідовного та конструктивного ставлення до внутрішніх та зовнішніх умов професійного самовизначення, приводить загальну спрямованість та

динаміку поведінки у відповідність з особистісним змістом роботи у майбутніх психологів. Висока ТН характеризує суб'єктність професійного самовизначення, наявність психічних ресурсів розблокування фрустрованих потреб та актуалізації

У дослідно-експериментальному дослідженні ефективності програми формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів були виділені та реалізовані поставлені цілі. Експериментальна робота складалася з низки етапів, її результати підтвердили основні припущення.

Результати дослідження показали, що найбільший внесок у формування високих показників інтолерантності вносять високі показники шкали «Складність». Найбільший внесок у формування низького загального балу інтолерантності до невизначеності (потенційно високого загального балу толерантності) вносять низькі показники шкали «Новизна», тобто, чим більш визначеною і зрозумілою є ситуація та умови, у яких перебуває суб'єкт діяльності, тим більше проявляється індивідуальна схильність (схильність) розглядати (оцінювати) невизначені ситуації як бажані.

Результати дослідження показали, що у більшості частини майбутніх психологів є середні результати показників толерантності до невизначеності, що свідчить про те, що значний вплив середніх показників толерантності до невизначеності впливають на успішність майбутньої професійної діяльності студентів-психологів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондарчук О. І., Соломіна Г. В. Толерантність до невизначеності як показник когнітивного стилю керівників загальноосвітнього навчального закладу. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. 2011. Т. 1. Вип. 84. С. 47-51.
2. Брюховецька О. В. Психологічні особливості толерантності до невизначеності в управлінській діяльності як однієї зі складових професійної толерантності керівників загальноосвітніх навчальних закладів. Проблеми сучасної психології. 2015. № 27. С. 70-81.
3. Гринчук О. І., Жук В. В. Емоційний інтелект як складова психологічної готовності майбутніх офіцерів-психологів до професійної діяльності. Сучасний рух науки : тези доп. X міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 2-3 квітня 2020 р. Дніпро, 2020. Т. 1. С. 318-323.
4. Громова Г. М. Методики дослідження зв'язків інтолерантності до невизначеності з наслідками травматичного життєвого досвіду. Наукові студії із соціальної та політичної психології. 2020. Вип. 45 (48). С. 88-99.
5. Гусєв А. І. Толерантність до невизначеності як чинник розвитку ідентичності особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2009. 233 с.
6. Зарівна О. Світоглядно-культурологічний і моральний зміст поняття «толерантність»: проблема визначення. Вісник національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»: Філософія. Психологія. Педагогіка. 2008. № 1. С. 131-138.
7. Литвин С. В. Толерантність до невизначеності як психологічний конструкт. Psychological journal. 2019. № 1 (21). С. 90-107.
8. Павленко Г. В. Особистісні диспозиції як чинник психологічного благополуччя особистості в контексті невизначеності. Актуальні проблеми

психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Т. VII : Екологічна психологія. 2018. Вип. 45. С. 230-239.

9. Павленко Г. В. Толерантність до невизначеності як ресурс психологічного благополуччя студентів. Актуальні проблеми психології. 2019. Т. 7. Вип. 47. С. 208-219.

10. Перегончук Н. В. Ситуація невизначеності перехідного періоду розвитку суспільства як психологічна умова формування професійної компетентності майбутнього психолога. Science Rise. 2016. № 3 (20). С. 41-45.

11. Помиткіна Л. В. Розвиток особистісної готовності студентів до прийняття стратегічного життєвого рішення з професійного самовизначення. Збірник наукових праць. Психологічні науки. 2013. Т. 2. Вип. 10 (91). С. 258-262.

12. Саннікова О. П., Санніков О. І. Толерантність до невизначеності як предиктор прийняття рішень особистістю. Вісник післядипломної освіти. Серія : Соціальні та поведінкові науки. 2020. Вип. 12 (41). С. 98-123.

13. Степура Є. В. Ціннісно-сміслові чинники прийняття рішень особистістю в умовах невизначеності : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 - загальна психологія, історія психології. Київ, 2016. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/166024/3>

14. Федоришин Г. М. Психологія коучингу: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2018. 95 с.

15. Федоришин Г. Толерантність до невизначеності як професійна компетентність психолога. Психологія особистості. 2022. Т. 12. № 1. С. 73-79.

16. Adorno T. W., Frenkel-Brunswik E., Levinson D.J., Sanford R.N. The Authoritarian Personality. New York: Harper & Brothers. 1950.

17. Andersen S. M., Schwartz A. H. Intolerance of ambiguity and depression: A cognitive vulnerability factor linked to hopelessness. Social Cognition, 1992. Vol. 10 (3). P. 271-298.

18. Bakalis S., Joiner, T. Participation in tertiary study abroad programs: the role of personality. *International Journal of Educational Management*, 2004. Vol. 18(5). P. 286-291.
19. Bochner S. Defining Intolerance of Ambiguity. *The Psychological Record*, 1965. Vol. 15. P. 393-400.
20. Budner S. Intolerance of Ambiguity as a Personality Variable. *Journal of Personality*, 1962. Vol. 30. P. 29-50.
21. Chen C.C., Hooijberg R. Ambiguity intolerance and support for valuing diversity interventions. *Journal of Applied Social Psychology*, 2000. Vol. 30 (11). P. 2392-2408.
22. Chong D. Tolerance and social adjustment to new norms and practices. *Political Behavior*. 1994. Vol. 16(1). P. 21–53.
23. Clampitt P.G., Williams M.L. Conceptualizing and measuring how employees and organizations manage uncertainty. *Communication Research Reports*, 2005. Vol. 22 (4). P. 315-324.
24. DeRoma V. M., Martin K. M., Kessler M. L. The relationship between tolerance for ambiguity and need for course structure. *Journal of Instructional Psychology*. 2003. Vol. 30. Is. 2. P. 104-109.
25. Dunn K. P., Singh S. P. The surprising non-impact of radical right-wing populist party representation on public tolerance of minorities. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*. 2011. Vol. 21(3). P. 313–331.
26. Dunn K. P., Orellana S., Singh S. Legislative diversity and social tolerance: How multiparty systems lead to tolerant citizens. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*. 2009. Vol. 19(3). P. 283–312.
27. Durrheim K., Foster D. Tolerance of ambiguity as a content specific construct. *Personality and Individual Differences*, 1997. Vol. 22 (5). P. 741-750.
28. Ely C.M. Tolerance of ambiguity and use of second language strategies. *Foreign Language Annals*, 1989. Vol. 22(5). P. 437-445.
29. Ferrar J. W. The dimensions of tolerance. *The Pacific Sociological Review*. 1976. Vol. 19(1). P. 63–81.

30. Forst R. Toleration in conflict. Past and present, C. Cronin (trans.). Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
31. Forst R. Toleration. E. N. Zalta (Ed.), The Stanford encyclopedia of philosophy. 2017 URL: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/toleration/>
32. Frenkel-Brunswik E. Intolerance of Ambiguity as an Emotional and Perceptual Variable. *Journal of Personality*, 1949. Vol. 18. P. 108-143.
33. Frenkel-Brunswik E. Tolerance of Ambiguity as a Personality Variable. *American Psychologist*, 1948. Vol. 3. P. 268.
34. Furnham A., Ribchester T. Tolerance of ambiguity: A review of the concept, its measurement and applications. *Current Psychology*, 1995. Vol. 14 (3). P. 179-199.
35. Geller G., Faden R. R., Levine D. M. Tolerance for ambiguity among medical students: implications for their selection, training and practice. *Soc. Sci. Med.* 1990. Vol. 31. P. 619-624.
36. Hallman R. J. The Necessary and Sufficient Conditions of Creativity. J. C. Gowanet al. (Eds.) *Creativity: Its Educational Implications*. New York: Wiley, 1967.
37. Hartmann F. The effects of tolerance for ambiguity and uncertainty on the appropriateness of accounting performance measures. *Abacus*. 2005. Vol. 41 (3). P. 241-264.
38. Hazen B. I., Overstreet R. E., Jones-Farmer L. A., Field H. S. The role of ambiguity tolerance in consumer perception of remanufactured products. *International Journal of Production Economics*, 2012. Vol. 135 (2). P. 781-790.
39. Herman J. L., Stevens M. J., Bird A., Mendenhall M., Oddou G. The tolerance for ambiguity scale: Towards a more refined measure for international management research. *International Journal of Intercultural Relations*, 2010. Vol. 34 (1). P. 58-65.

40. Kajs L.T., Mccollum D.L. Dealing with ambiguity: assessment of tolerance for ambiguity in the context of school leadership. *Educational Leadership*, 2010. Vol. 14 (Special Issue). P.77-91.
41. Kenny D.T., Ginsberg R. The specificity of intolerance of ambiguity measures. *Journal of Abnormal Psychology*, 1958. Vol. 56 (3). P. 300-304.
42. Kirchner A., Freitag M., Rapp C. Crafting tolerance: The role of political institutions in a comparative perspective. *European Political Science Review*. 2011. Vol. 3(2). P. 201–227.
43. Kuklinski J. H., Riggles E., Ottati V., Schwarz N., Wyer R. S. Jr. The cognitive and affective bases of political tolerance judgments. *American Journal of Political Science*. 1991. Vol. 35(1). P. 1–27.
44. Lakhana A. Tolerance of Ambiguity in Educational Technology: A Review of Two Social Science Concepts. Masters thesis, Concordia University. 2012.
45. Lane M.S., Klenke K. The ambiguity tolerance interface: A modified social cognitive model for leading under uncertainty. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 2004. Vol. 10 (3). P. 69-81.
46. Litman J.A. Relationships between measures of I- and D-type curiosity, ambiguity tolerance, and need for closure: An initial test of the wanting-liking model of information-seeking. *Personality and Individual Differences*, 2010. Vol. 48 (4). P. 397-402.
47. MacDonald A.P. Revised scale for ambiguity tolerance: reliability and validity. *Psychological Reports*, 1970. Vol. 26. P. 791-798.
48. McLain D. L., Kefallonitis E., Armani K. Ambiguity tolerance in organizations: definitional clarification and perspectives on future research. *Front. Psychol*. 2015. Vol. 6.
49. McLain D.L. The MSTAT-I: A new measure of an individual's tolerance for ambiguity. *Educational and Psychological Measurement*, 1993. Vol. 53 (1). P. 183-189.

50. Merenluoto K., Lehtinen E. Number concept and conceptual change: Towards a systemic model of the processes of change. *Learning and Instruction*, 2004. Vol. 14(5). P. 519-534.
51. Nami B.D., Beal D.J., Payne S.C. Personality predictors of extreme response style. *Journal of Personality*, 2009. Vol. 77 (1). P. 261-286.
52. Norris P. *Democratic phoenix: Reinventing political activism*. Cambridge: Cambridge University Press. 2002.
53. Norton R. W. Measure of ambiguity tolerance. *Journal of Personality Assessment*, 1975. Vol. 39 (6). P. 607-619.
54. Owen W., Sweeney R. Ambiguity Tolerance, Performance, Learning, and Satisfaction: A Research Direction. 2002. URL: <http://isedj.org/isecon/2002/242c/ISECON.2002.owen.pdf>
55. Persell C. H., Green A., Gurevich L. Civil society, economic distress, and social tolerance. *Sociological Forum*. 2001. Vol. 16(2). P. 203–230.
56. Rapp C. Shaping tolerant attitudes towards immigrants: The role of welfare state expenditures. *Journal of European Social Policy*. 2017. Vol. 27(1). P. 40–56.
57. Rapp C., Ackermann K. The consequences of social intolerance on non-violent protest. *European Political Science Review*. 2016. Vol. 8(4). P. 567–588.
58. Rapp C., Freitag M. Teaching tolerance? Associational diversity and tolerance formation. *Political Studies*. 2015. Vol. 63(5). P. 1031–1051.
59. Ray J.J. Intolerance of ambiguity among psychologists: A comment on maier and lavrakas. *Sex Roles*, 1987. Vol. 16 (11-12). P. 559-562.
60. Rotter N.G., O'Connell A.N. The relationships among sex-role orientation, cognitive complexity and tolerance for ambiguity. *Sex Roles*, 1982. Vol. 8 (12). P. 1209-1220.
61. Sallot L.M., Lyon L.J. Investigating effects of tolerance-intolerance of ambiguity and the teaching of public relations writing: A quasi-experiment. *Journalism and Mass Communication Educator*, 2003. Vol. 58 (3). P. 251-272.

62. Sniderman P. M., Tetlock P. E., Glaser J. M., Green D. P., Hout M. Principled tolerance and the American mass public. *British Journal of Political Science*. 1989. Vol. 19(1). P. 25–45.
63. Stouffer S. A. *Communism, conformity, and civil liberties: A cross-section of the nation speaks its mind*. New Brunswick: Transaction Publishers. 1955.
64. Stoycheva K. Tolerance for ambiguity, creativity, and personality. *Bulgarian Journal of Psychology (SEERCP 2009 Conference Papers, Part Two)*, 2010. Vol. 1-4. P. 178-188.
65. Sullivan J. L., Piereson J., Marcus G. E. An alternative conceptualization of political tolerance: Illusory increases 1950s–1970s. *American Political Science Review*. 1979. Vol. 73(3). P. 781–794.
66. Trottier M., Roberts W., Drmic I., Scherer S. W., Weksberg R., Cytrynbaum C., Chitayat D. et al. Parents' perspectives on participating in genetic research in autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 2013. Vol. 43 (3).
67. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). A global quest for tolerance – 1995 United Nations year for tolerance. 1995. URL: <http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/fight-against-discrimination/promoting-tolerance/1995-united-nations-year-for-tolerance/>
68. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). International day for tolerance – November 16. 1996. URL: <http://www.un.org/en/events/toleranceday/>
69. United Nations. Tolerance, inter-cultural dialogue, respect for diversity more essential than ever, secretary-general says in message for day to eliminate racial discrimination. 2004. URL: <https://www.un.org/press/en/2004/sgsm9195.doc.htm>
70. van Doorn M. Accepting the disliked. The practice and promotion of tolerance. 2016. URL: <http://dare.ubvu.vu.nl/handle/1871/54111>.

71. Vapenstad E. V. The ambiguity of the psychoanalytic situation and its relation to the analyst's reverie. *Psychoanalytic Psychology*, 2010. Vol. 27(4). P. 513-535.
72. Verkuyten M., Slooter L. Tolerance of Muslim beliefs and practices: Age related differences and context effects. *International Journal of Behavioral Development*. 2007. Vol. 31(5). P. 467–477.
73. Walzer M. *On toleration*. New Haven, CT: Yale University Press. 1997.
74. Weissenstein A., Ligges S., Brouwer B., Marschall B., Friederichs H. Measuring the ambiguity tolerance of medical students: a cross-sectional study from the first to sixth academic years. *BMC FamPract*. 2014. Vol. 15. P. 6.
75. Zhu D., Xie X., Xie J. When do people feel more risk? The effect of ambiguity tolerance and message source on purchasing intention of earthquake insurance. *Journal of Risk Research*, 2012. Vol. 15(8). P. 951-965.